

Műemlékek Nemzeti Gondnoksága
www.muemlekek.hu

SZÉCHENYI TERV

A PÉCSI JAKOVÁLI HASZAN-DZSÁMI KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉGÉNEK FEJLESZTÉSE TANÁRI FELKÉSZÍTŐ VÁZLATOK

a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága számára
a TÁMOP-3.2.8.B-12/1 sz.

„Múzeumok Mindenkinek” Program –
Múzeumok oktatási-képzési szerepének erősítése
c. pályázathoz

2012. augusztus 13.

Készítette: Dr. Kerekes Dóra

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujsechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai
Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

TARTALOMJEGYZÉK

MAGYARORSZÁG ÉS AZ OSMÁN HÓDÍTÁS	4
ÉLET A VÉGVIDÉKEN	7
A VÉGVÁRI VONAL	7
A VÉGVÁRAK SZEMÉLYZETE	8
MINDENNAPOK	9
VITÉZEK MINDKÉT OLDALON	10
VITÉZEK	11
A PORTYÁZÁS	11
A KÓTYAVETYE	12
RABOK	13
RABKERESKEDELEM	15
A SZABADULÁS LEHETŐSÉGEI	16
MUSZLIM MINDENNAPOK	17
A HITÉLET	17
AZ IMA	19
A DZSÁMIK EGYÉB FUNKCIÓI	22
KORÁNISKOLA	22
TANÍTÁS	23
A KORÁN	26
KALLIGRÁFIA	27
ÉTKEZÉSI ELŐÍRÁSOK	30
A KELETI PIAC	35
NŐK A MUSZLIM TÁRSADALOMBAN	36
A GYEREKEK SZÜLETÉSE	38
A HÁZASSÁG	38
A VÁLÁS	39
A FÉRJ HALÁLA	39
ÉTIKAI KÉRDÉSEK AZ ISZLÁMBAN: A FOGYATÉKOSSÁG, ÖNGYILKOSSÁG	39
ÖLTÖZKÖDÉS	40

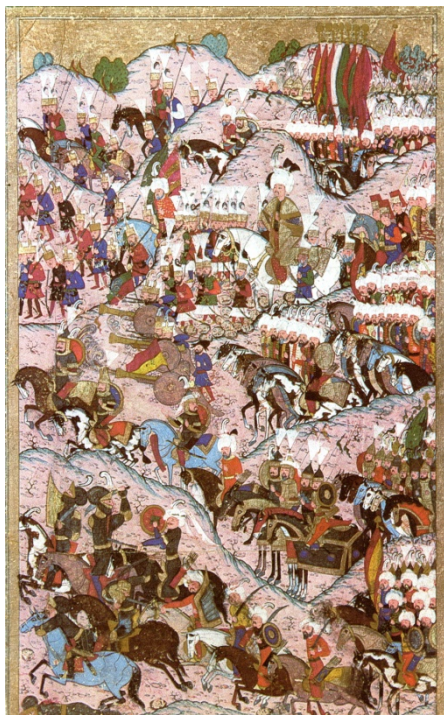
KÖZÖSSÉG, ÉKSZEREK, ARCFESTÉS	41
<u>A HITÉLET TITOKZATOSSÁGA – A MEVLEVIK</u>	<u>42</u>
A TÁNC	43
<u>NÉPHAGYOMÁNYAINK, MONDÁINK</u>	<u>44</u>
<u>MELLÉKLETEK</u>	<u>47</u>
KORABELI URALKODÓK	47
SZÓMAGYARÁZAT	50
<u>FELHASZNÁLT IRODALOM (VÁLOGATÁS)</u>	<u>53</u>

MAGYARORSZÁG ÉS AZ OSMÁN HÓDÍTÁS

„Ezután jött a törökök császára hatszázezer emberrel Magyarországra, amikor az 1526. évet írták.”

(Szerémi György: Levél Magyarország romlásáról [részlet])

Bár hatszázezer embere I. Szulejmán szultánnak (1520–1566), vagyis a török császárnak soha nem volt, de 1526-ban a seregei végzetes vereséget mértek a magyarok királya, II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) vezetett csapataira.

1. ábra: **Török miniatúra a mohácsi csatáról** (forrás: Mohács emlékezete, szerk. Katona Tamás. Bp., Európa, 1987. 225.)

– amikor ezt többen szemére vetették –, inkább az ilyen és az oly ellentétes parancsokat küldő királynak tulajdonította, nem pedig saját habozásának vagy rossz-indulatának.” (Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből [részlet])

A mohácsi csatában Szulejmán szultán seregei dél felől érkeztek a középkori Magyar Királyság területére, és a mohácsi síkon találkozott össze II. Lajos csapataival

A király meghalt nem mesze a csatatérről, belefulladt a Csele-patakba, így Magyarország uralkodó nélkül maradt. Ezt követően ketten is igényt tartottak a magyar trónra.

Szapolyai János erdélyi vajda nem vett részt a mohácsi csatában, seregeivel Szeged alatt táborozott.

„A vajda lelkét bizonytalanná és nyugtalanná tette, hogy a király zavarában egymással ellentétes parancsokat adott ki, s annyira ingadozik. Azt, hogy a szerencsétlen csatában nem lehetett je-len ő, akkor is meg később is

A fehérvári országgyűlésen a magyar nemesek, az 1505. évi rákosi országgyűlés végzésére hivatkozva, miszerint nem választanak újra

idegen házból való királyt, Szapolyai vajdát királlyá választották. A koronát törvényesen szerezte meg.

A másik király I. (Habsburg) Ferdinánd lett, akinek felesége, Anna, II (Jagelló) Ulászló lánya, II. Lajos testvére volt. Miközben Ferdinánd főherceg húga, Mária, II. Lajos felesége volt. Így kétszeresen is kötődött egymáshoz a két család. Mindez az 1515-ben megkötött Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződés eredménye volt. Ferdinándot a magyar rendek szintén királlyá választották, és annak rendje s módja szerint meg is koronázták. A koronát tehát ő is törvényesen szerezte meg.

A törökök által dúlt magyar királyságnak tehát két, törvényesen megválasztott és megkoronázott uralkodója volt, akik közül azonban mindegyik a magyar királyság területének csak kis részén uralkodott. A következő években egymás ellen küzdenek a magyar királyság mind nagyobb részeinek megszerzése érdekében, de ebből a párviadalból egyre inkább a „nevető harmadik”, vagyis Szulejmán szultán kerül ki győztesen.

A pártharcok meggyengíteték a magyar fegyveres erőket is, Ferdinánd királynak pedig nem sikerült kellő támogatást szereznie bátyjától, V. Károly német-római császártól (1519–1556). Így végül a két király kénytelen volt egymással tárgyalni, amelynek végeredménye az 1538. évi váradi egyezmény lett.

„Minthogy pedig felséges János királynak most sem felesége, sem gyermekei nincsenek, ha Isten kiszólitáná ez ár-nyékvilágból, még ha volna is akkor fia, az ország és a keresztény világ üdvére való tekintetből, amelyet ebből a békéből és szövetségből Isten segítségével

bizton remélünk, és hogy ezáltal végre már vége legyen annak a sok bajnak, amelyet ez az ország az elmúlt évek alatt s már régebben is szenvedett, a saját családja és utódai dicsőségét a közjó érdekének alárendelni akarván, beleegyezett abba, hogy halála után, még ha volna is fia, az egész magyar birodalom összes országaival, tartományaival s alávetett részeivel s a királyi jog egész teljességével mi reánk, vagy ha mi időközben meghalnánk, fiunkra

2. ábra: I. Szulejmán szultán (1520–1566)
(Tiziano Vecelli festménye)

szálljon és maradjon, akit az ország köteles lesz közös megegyezéssel királlyá választani, és ha az is elhalna, az ő törvényes s a fiaitól vagy azoknak törvényes örököseitől leszármazó örökösekre és utódokra és ha azok is kihalnának, a császár ő felségére s az ő fiaira és törvényes örököseire szálljon... Ha pedig az említett örökösödésre kerül a sor, mi vagy fiunk, vagy említett örököseink, mielőtt az ország és tartományai s a neki alávetett részek uralmát átvennék, kötelesek a magyar királyok szokása szerint ünnepélyesen megesküdni, hogy szabadságait, törvényeit, szokásait megtartják.” (Részlet a váradi béke szövegéből)

Ebben lefektették, hogy aki kettejük közül előbb hal meg, az a kezén lévő országrészt a másikra hagyja még akkor is, ha egyébként lenne örököse. Mivel Ferdinánd jóval fiatalabb volt Szapolyainál, ráadásul utóbbinak nem született még addig utódja, a helyzet rózsásnak tűnt. Amikor azonban 1540-ben Szapolyai János végül meghal, megesküti tanácsosait, közöttük Fráter Györgyöt, hogy a kezén lévő területeket megőrzi kéthetes fiának, János Zsigmondnak. Magyarország egyesítése tehát nem sikerült.

Szulejmán szultán, jó érzékkel, az ifjú János Zsigmond érdekeinek védelmezőjeként lépett fel, és ennek köszönhetően 1541-ben egyetlen kardcsapás nélkül bevette a középkori Magyar Királyság központját, Budát...

3. ábra: **Buda a középkorban** (forrás: www.uni-obuda.hu)

Élet a végvidéken

A végvári vonal

A mohácsi csatában, 1526-ban nemcsak a magyar előkelők sokasága halt meg, és a csatát követően maga a király is, de a középkori Magyar Királyság egy dinamikus, a korban jól felfegyverzett, fegyelmezett hadsereggel, valamint egy hatalmas birodalom urával is szembekerült. I. Szulejmán *szultán* (1520–1566) az egyik legnagyobb török szultán volt, aki már 1521-ben, Nándorfehérvár (a mai Belgrád) bevételekor megmutatta: terve van Magyarországgal.

A mohácsi csata után két királyt is választottak a Magyar Királyság élére, kettejük csatározása pedig Szulejmán szultán malmára hajtotta a vizet. Az elfoglalt magyar területek, a hódoltság, ekkor még egy kicsi, ék alakú, a Duna mentén húzódó térség volt, amelyet fokozatosan szélesítettek ki az oszmánok.

Ezáltal a középkori Magyar Királyság közepén létrejött egy 80-100 km széles sáv, amelyet már a korban is egyszerűen Senkiföldjének neveztek. A végvárrendszer tehát a középkori Magyar Királyság közepén húzódott.

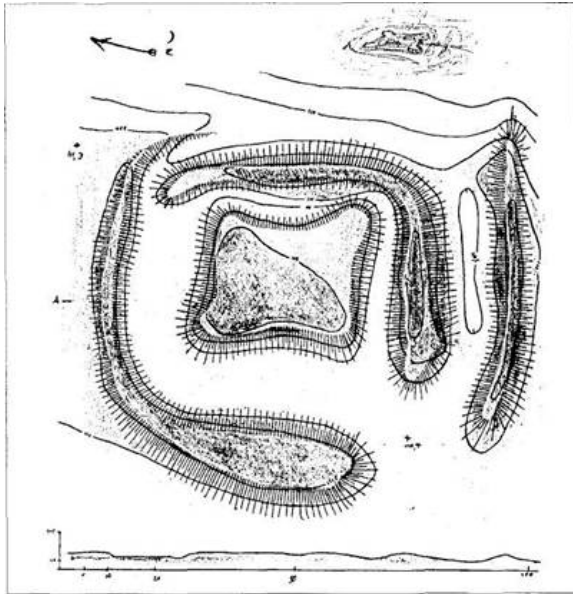

4. ábra: **Török hadjáratok Magyarországon**
(forrás: Történelmi világtalasz)

„A baj abból fakad, hogy Ófelsége [a császár] és a Nagy Török [a szultán] olyan helyen akarják meghúzni Magyarországot határait, ahol azok soha nem voltak a múltban.” – írta egy konstan-tinápolyi követ.

Feladata az volt, hogy megvédje Európát a törököktől, az Oszmán Birodalmat pedig a császáriaktól. Egymással szemben két végvárrendszer volt, a török és a magyar. Új várat keveset építettek, a régi erősségeket tartották karban, bővítették vagy építették át. Ahogy fejlődött a haditechnika, egyre jobban védhető várakat tudtak kialakítani a császári „várfundáló mesterek” (várépítők) tervei és iránymutatásai alapján (csökkent a holttér, ólasz és újolasz bástyák, erősítési rendszerek). A törökök nem vették át az európai haditechnikai vívmányokat, így lemaradtak.

Ha építettek új várakat, azok is elsősorban palánkvárak voltak. A palánkvárakat a természetes terepadottságok figyelembevételével készítették. A többretegű falat karókkal erősített sövényből fonták. Miután

5. ábra: **Palánkvár** (forrás: Magyar Kálmán: Erődítmények, várak, égvárak Tab környékén. In: www.sulinet.hu, letöltés ideje: 2012. augusztus 10.)

a zsaluzat keretét földdel, vagy sárgombócokkal megtöltötték és betömítették, a keretet nem bontották el, sőt, még a tűz ellen kívülről sárral be is tapasztották. A várakban méretüknek, és tulajdonsaik anyagi lehetőségeinek megfelelő várórség volt.

Ha az ellenséges sereg közeledett, a palánkvárak hírlövessel (ágyúból meghatározott módon leadott lövések) jelezték, majd rendszerint víz-

szavonultak a kővárakba és az ottani védelmet erősítették.

A végvárak személyzete

A végvárak személyzete a császári oldalon vegyes volt. A fontosabb várak főkapitányai rendszerint nem magyarok voltak, a kisebb várakban azonban a magyar arisztokrata családok sarjai parancsoltak. A katonaság egy része császári zsoldos volt, de sok helyütt a magyar végvári vitézek védtek az országot a török támadásokkal szemben. A két csoport között nem feltétlenül volt békés a viszony. A császári katonák kaptak előbb zsoldot, nekik járt ruha, lábbeli, élelem, a végváriaknak csak akkor, ha jutott. Ezért a legtöbb portyát a császári oldalról a végvári magyar vitézek vezették.

A török várakban sem törökök ültek elsősorban. Az oszmán hadsereg katonái – ahogyan a császáriaknál is – a birodalom minden részéből származtak, a magyar végvidéken a legnagyobb számban délszláv muzulmánokat találhatunk. Az alsóbb posztokon szinte mindig, de gyakran a felsőbb pozíciókban is ők ültek, nem egy délszláv származású budai pasa volt.

Persze nem csak harcoló személyzet volt a végvárakban. A környékeliek ki-bejártak, tartottak itt vásárokat, és ide menekültek, ha támadás volt várható. A katonákat el kellett látni, sok szakács, élelmező is élt a várban, meg persze azok, akik szórakoztatták a tiszteket és a közkatonákat. Énekmondók, mint Tinódi Lantos Sebestyén, közülük sokan sorra járták a várakat, míg mások megmaradtak egy-egy várban. („*Summáját írom Eger várának...*”)

6. ábra: Hajdú

(forrás: www.cs-tori.blogspot.hu, a letöltés ideje: 2012. augusztus 10.)

Mindennapok

Bár Senkiföldjének nevezték ezt a területet, mégis sokan éltek itt. A végvárak körül falvak, kisebb városok voltak, amelyek lakossága támadás esetén vagy elmenekült, vagy behúzódott a várba. Ráadásul a területre, illetve az ellenséges terület egy részére igényt tartottak mindkét oldalon. A magyar földesurak emberei a török, az oszmán *tímárosok* megbízottjai a magyar oldalon adóztatták a lakosságot, mélyen az ellenséges területen. A legtöbb helyen a lakosság mindkét úrnak kénytelen volt fizetni, ezért kettős adóztatási rendszernek nevezzük ezt a megoldást. A magyar urak régi jogaikat próbálták meg így érvényesíteni, és természetesen egyre apadó vagyoniukat növelni. A török oldalon viszont a kincstár általában úgy utalta ki a tartományi lovas katonák, a *szpáhik* „bérét”, amelyet mindig földhasználati jogban kaptak, hogy közölte a *szpáhival*: nyert Magyarországon egy 20.000 *akcse* (korabeli ezüstpénz) értékű birtokot. Csakhogy ez nem egy egyben lévő nagy területet jelentett, hanem gyakran akár több tíz falut, a hoz-

zájuk tartozó területekkel, és ezek egy része a magyar végvári vonalak mögött feküdt. Ha a török *szpáhi* ügyes volt: be tudta hajtani onnan is az adót, ha nem, akkor annyival kevesebb jutott neki. A kettős adóztatás rendszerének következménye a harácsol szavunk, a *szpáhi*k ugyan-is a *haradz*/harács nevű adót hajtották be a birtokaikon élő keresztényektől, miközben az egyház és a földesúr továbbra is „meg-

7. ábra: **Tímáros szpáhi**
(forrás: Svéd Nemzeti Könyvtár)

dézmálta” javaikat, az egyházi tized (a 10. tized) és a földesúri kilenced (9. tized) formájában.

A korban a magyar határvidék ügyeit nem Bécsben vagy Konstantinápolyban intézték, hanem Budán és a 17. század első felében, Kismartonban, mivel utóbbi volt a nádor, Esterházy Miklós otthona. A budai pasák a nádorral magyar nyelven leveleztek, olyan diákokat tartottak, akik tudtak magyarul.

Nemcsak a váracon kívül, de azokon belül is éltek az emberek mindennapi életüket. Voltak szakácsaik, akik főztek rájuk, pincemester, aki a borért felelt, kovácsok, akik a fegyvereket, a lovak patkóit stb. tartották rendben vagy készítették újakat, ha szükséges volt, de süttöttek cipőt és vágtak marhát, vagyis úgy éltek, mint mindenki más, a váron kívül.

Vitézek mindkét oldalon

Nem volt könnyű az élet a végvidéken, gyakran jöttek ki a végvárakból a török és a magyar katonák is, rendszerint fosztogattak, raboltak, túszokat ejtettek, hogy szerény megélhetési forrásaikat kiegészítsék. Egyúttal azonban kémkedtek és felderítettek is, sőt, gyakran nyelvet fogtak. A nyelv fogása azt jelentette, hogy csapdába ejtettek olyanokat, akikről tudták vagy úgy gondolták, hogy információik vannak az ellenes csapatokról, végvárakról, bármiről, ami számukra fontos. Azért hívták így, mert annak, akit elfogtak beszélnie kellett ahhoz, hogy életben maradjon.

A két oldalon harcolók azonban rendszerint ismerték egymást, és tisztelték is ellenfeleiket. Sokszor előfordult az, hogy párbajra hívták ki a

másikat. A győzelem csak akkor lehetett dicsőséges, ha nagy, nagyra becsült ellenfelet győz le valaki.

A városok és falvak lakosságának teljesen mindegy volt, hogy a török vagy a magyar katonák jöttek-e adóztatni, fosztogatni, igyekeztek magukat mindenféle menlevelekkel megvédeni. Ha ez nem ment, akkor gyakran arrébb költöztek. Így egyes települések nem egyszerűen elnéptelenedtek, hanem máshol, védettebb helyen újra virágzásnak indultak.

Vitézek

Vitézek mindkét oldalon voltak. A bajvívás a várakon belül is az idő múlását, valamint a harckészültség fenntartását és a harcedzettséget jelentette. Gyakran előfordult azonban, hogy az egymással szemben lévő végvárak török és magyar bajvívói egymással is összecaptak. Jól ismerték a másikat, hiszen ugyanazokba a falvakba jártak adót szedni, találkoztak a portyák során stb.

A magyar végvári vitézek a korabeli magyar társadalom széles rétegét alkották, tagjai között voltak főnemesi családok sarjai, elszegényedett, a török hódítás által birtokaikat veszített kismanesek, de jobbágyok és diákok is. Anyagi problémáik leküzdése érdekében nemcsak portyáztak, de részt vettek a virágzó marhakereskedelemben, szőlőt, földet szereztek maguknak a végvár környékén és azt művelték, műveltették. Sokszor még kocsmáltatási joggal is rendelkeztek.

A portyázás

A portyázást a törökök hozták magukkal, akiket a kincstár gyakran úgy fizetett, hogy birtokaik egy részét a magyar végvári vonalon túli területen adta ki, és rájuk bízta, hogyan szedik be az adót. Ilyenkor fegyveresek kisebb-nagyobb csapata indult útnak, akik elsősorban az adót akarták beszedni. Hamarosan azonban rájöttek arra, hogy ilyenkor értékes foglyokra és más zsákmányra is szert tehetnek.

A császári oldalon a magyar végvári vitézek vették át ezt a taktikát, mivel alapvetően a könnyűlovas harcmodorhoz kötődik. A kölcsönös portyázások miatt mind a budai pasa, mind a magyar nádor rendszeresen írt leveleket a másik félnek, amelyben kérte a portyák betiltását, mert azt a béke megszégésének tartották. Persze egyik oldalon sem tudták betiltani a portyákat, mert akkor fizetni kellett volna a katonaságot, erre pedig nem volt pénz. Az eklézsia már akkor is szegény volt.

8. ábra: **Falut felégető és állatokat elhajtó végvári katonák**
(forrás: www.kisalfold.hu, a letöltés ideje: 2012. augusztus 10.)

A kótyavetye

Ha ma valakire azt mondják: „*Na, ezt jól elkótyavetyélte!*”, akkor az azt jelenti, hogy áron alul adta el vagy oda az adott dolgot. Régen ez nem egészen így zajlott.

A kótyavetye egy rögtönzött árverés volt, amelyen főképpen hadiszákmányt, portyazásákmányt értékesítettek. A portékákat rendszerint olcsón kínálták, és sokszor áron alul keltek el. A szó maga délszláv eredetű, azt jelenti „*Ki akar többet?*” adni egy portékáért.

A portyákon vagy vásárütésen (vagyis amikor rajtaütöttek egy vásáron) szerzett szákmány „elkótyavetyélésére” először a portyázók vagy szákmányszerző vitézek maguk közül megválasztották a kótyavetyéseket, akiknek esküt kellett tenniük arra, hogy igazságosan kótyavetyéznék. A következőképpen:

„Isten engem úgy segítjen, Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, ebben az reám bízott mostani kótyavetyeségben igazán járok el, senkinek sem barátságért, sem atyafiúságát nem tekéntem, hanem mindennemű marhát, amint elkelhet, úgy adok el, annak az árát igazán beírom, és egy iránt ki is osztom az én tehetségem szerént.”

A kótyavetyések feladata volt, hogy mindenkitől minden zsákmányt összegyűjtsenek, még a vitézek zsebeit is átkutathatták, hogy nem rejtettek el ott semmit. Ez ellen senki nem tiltakozhatott.

Ezután a zsákmányt, még a rabokat is, dobra verték. Az kapta meg az adott portékát, aki többet adott érte, de általában csak az vehetett részt a kótyavetyén, akik a sereghez tartozott, néha meghívtak más vitézeket is. Volt azonban olyan kótyavetye is, amelyen még a király megbízottjai is részt vettek, ha pl. szép lovakat vagy ritka portékákat kínáltak megvételre.

A kótyavetyén elfogadott gyakorlat volt, hogy a főúr és parancsnokai elővásárlási joggal rendelkeztek, vagyis kiválogatták a legszebb portékát és a legjobb rabokat, és azokat maguknak szerezték meg. Ráadásul a vitézek, akiket gyakran a földesurak fizettek, az elejtett rabok egyharmadával tartoztak uruknak, akiket a király fizetett, azoknak csak tisztességes ajándékot kellett adniuk a királyi megbízottaknak. A rabok ajándékozásával a katonák uraik jóindulatát igyekeztek megnyerni.

A zsákmányért kapott pénzből egy részt „jótékony célokra” fordítottak, az elesettek családját és a sebesülteket fizették ki, illetve rabjaik váltságdíjára adták ki. De juttattak összegeket a papjuknak, az iskolájuknak vagy a szegényházaknak (ispotály) is. A fennmaradó részt „kardra osztották”, vagyis ahány kard – vitéz – részt vett a portyán vagy a vásárütésen, annyi részre osztották, mindenki egyformán kapott. A kótyavetye tehát szigorú szabályok szerint zajlott, és ott rend uralkodott.

Rabok

Mind a török, mind a császári–magyar oldalon a fogolyszerzés volt az egyik fontos jövedelemforrás. Meg kell jegyezni, hogy a rabok adásvétele olyan haszonnal járt, hogy még magyar végvári vitézek is ejtettek keresztény rabokat a pénz reményében. Amikor 1568-ban I. Miksa magyar király (1564–1576; német-római császárként II. Miksa) és II. Szelim török szultán (1566–1574) békét kötöttek, a rabok kérdését is szabályozták, mégpedig igencsak emberségesen: a szökéssel szabadult

rabot egyik fél sem tartozik visszaadni a másiknak, még akkor sem, ha szökés közben netán megölte őrzőit.

„Kik isteni segítséggel megszabadultak, gondtalanul, a legcsekélyebb üldöztetés, peres zaklatás nélkül, övéik körében örvendjenek visszanyert szabadságuknak, és éljenek is azzal.”

Igaz persze azért az is, hogy tettenéréskor, vagyis ha a rabot szökés közben elfogták, az szigorú büntetést vont maga után.

A szerződés külön pontban foglalkozott az emberkereskedelemmel, amelyet szigorúan megtiltott. Ez azonban akkor is, később is csak pápíron maradt érvényben, mert a rabkereskedelem olyannyira jövedelmező volt, hogy nem lehetett neki megálljt parancsolni.

9. ábra: **Keresztény rabok elhurcolása** (forrás: Országos Széchényi Könyvtár)

Rabkereskedelem

A rabokkal mindkét oldalon kereskedtek. Zrínyi Miklós, a költő sok törököt szállított a velencei kereskedőgályák evezőspadsoraiba. Balassi Bálint apja, Balassi János is hasonló kereskedelmet folytatott. Batthyány Ádám is azok közé a főurak közé tartozott, akik vagyonukat török rabok eladásával gyarapították, és nagyon jól kerestek az üzleten. Azért elsősorban a főurak, illetve a főrangú törökök kapcsolódtak be ebbe az „üzletágba”, mert ők tudták megfizetni a foglyok őrzését, és képesek voltak akár hosszú ideig is elhelyezni, illetve ellátni őket.

10. ábra: **Rabszolgavásár** (forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Apponyi-gyűjtemény)

Utóbbi rendszerint nem volt túl jó, hacsak nem előkelő, gazdag ember volt a rab, akiért nagy összegű váltságdíjat lehetett kérni. A rabok nem feltétlenül a börtönben ültek, amíg szabadulásukra vártak, általában dolgoztatták őket: vízhordásra, konyhai tüzelésre, kerti munkákra fogták be őket.

A szabadulás lehetőségei

Rabcsere. A szabadulás egyik módja a rabcsere volt. Ilyenkor egy megfelelő rangú, vagyonú, jelentőségű keresztény rabot kicseréltek egy hasonló paraméterekkel bíró török rabra. A már említett Batthyány Ádám a legjobb barátját, Szapáry Pétert kérte cserébe egy általa elfogott török agáért. A legenda szerint Szapáryt kegyetlen módon kínozták, éhezettette fogva tartója, Hamza bég. De fordult a kocka, és egyszer aztán Hamzát vezették fogolyként Szapáry elé. Ő azonban nem állt rajta bosszút, megkegyelmezett neki, és visszaadta szabadságát. Amikor egykori kínzója megkérdezte, miért bánik vele ilyen emberségesen, Szapáry azt válaszolta, hogy így parancsolja a keresztényi könyörületesség. Ezen Hamza, aki félelmében már kiitta méreggyűrűje tartalmát, annyira megrendült, hogy – a legenda szerint – élete utolsó perceiben felvette a kereszténységet.

Szapáry Péter a valóságban szigorú és nyakas földesúr volt. Amikor az ercsiek 1652-ben nem tudták megadni a köteles adót, fivéreivel együtt állítólag elhajtotta az ercsiek és ágszentpéteriek marháit. E tettével magára vont a budai pasa haragját, akinek – mint „ádáz törökverő” – amúgy is túske volt a szemében. A bosszú ideje öt évvel később érkezett el, amikor 1657. június 28-án Szapáry Péter a Vértes hegységbeli Csákvárnál a törökök fogságába esett. Ezt követően a budai várban szenvedett két éven és tíz hónapon keresztül. Fogságából 1660 elején, 22.000 tallér váltságdíj – sarc – lefizetése ellenében váltották ki. Mint Nádasdy Ferenc országbíró egyik leveléből kiderül, ezt a hatalmas összeget a töröktől vérző országrészben valóban részben gyűjtésből teremttették elő. A családi összefogás egymagában nem volt elegendő.

Váltságdíj. A szabadulás útja volt a váltságdíj fizetése is. A rabok általában saját maguk szedték ezt össze. Ilyenkor a foglyot elengedték egy meghatározott időre, és – rendszerint a rabtársaknak – kezességet kellett vállalni azért, hogy visszajön a pénzzel. Ezt írásba foglalták az ún. kezeslevélben, amely tartalmazta a rab nevét, hogy milyen váltságdíjat (sarcot) fogadnak el érte, mennyi időre távozhat, kik vállaltak érte kezességet, és a kezesek mire „kötötték” magukat. Jellemző volt, hogy a kezességet vállalók váltságdíját is a kiengedett rab szedte össze.

Valláscsere. A rabok szabadulásának másik módja az volt, ha felvették fogva tartójuk vallását, vagyis áttértek az iszlám hitre. Ebben az esetben azonban már nem térhettek haza, ott ugyanis, minden bizonnyal halál várt volna rájuk.

Szökés. A rabok előtt még ott állt szabadulási lehetőségként a szökés. ez azonban igencsak kockázatos volt, ha ugyanis nem sikerült, akkor a

rabot – bármilyen értékes is volt – általában felkötötték (vagy más módon, de kivégezték).

Muszlim mindennapok

A hitélet

A muszlim hitélet, de a mindennapi élet legfontosabb fóruma is a mecset vagy dzsámi. A dzsámi ugyanis valójában nem más, mint egy nagymecset. Az különbözteti meg a mecsettől, hogy csak a dzsámikban lehet a legfontosabb, pénteki istentiszteletet megtartani és a pénteki szentbeszédet. A mecset kifejezés azt jelenti, hogy: a hely, ahol térdre kell borulni.

11. ábra: Az isztambuli Szultán Ahmed-dzsámi, vagyis a „Kék mecset”
(forrás: www.sultanahmetcami.org)

A mecseteknek – építészeti szempontból – három alaptípusuk van, az arab, a perzsa és a török típusú mecsetekről beszélhetünk. A török típus legjellemzőbb tulajdonsága, amely elválasztja az arabtól és a perzsától, hogy kupolája van.

Minden mecsetre jellemző, hogy:

- ☉ van egy fala, amely Mekka felé mutat, ez a **kibla**, ebbe az irányba kell imádkozni (az első években Jeruzsálem volt az ima iránya, de ez később megváltozott)
- ☉ mindig a kiblafalon kap helyet az imafülke, a **mihráb**, ami még az iszlám előtti időkből származik; rendszerint a mihráb és annak környéke a mecset legszebben és leggazdagabban díszített része
- ☉ a mihráb mellett volt a falnak egy olyan része, amelyet elsősorban az uralkodó és az előkelők imádságainak tartottak fenn, ez a **makszúra**
- ☉ a dzsámikban van **minbár** (szószék), ami a mihrábtól jobbra helyezkedik el, a pénteki ima idején használták, nem iszlám „találmány”, a törzsfők ilyen jellegű helyekről intézték beszédüket a törzshez, ebből maradt fenn
- ☉ minden mecsetben van udvar (**sahn**), praktikus és esztétikus; kellett lennie itt egy vízes medencének a rituális tisztálkodáshoz
- ☉ minden mecsethez tartozik (tartozott eredetileg) minimum egy **minaret**, az első mindig a bejáratnál jobbra helyezkedik el
- ☉ a mecsetek legtöbbször a társadalmi életet és az oktatás helyszínéül is szolgálnak

12. ábra: Az Aya Sofya mihrábjá
(forrás: www.eslam.de)

13. ábra: A pécsi minaret
(készítette: Kerekes Dóra)

☉ a mecsetek belseje általában díszes, míg külsejük egyszerű. A mecset célja a közösség egységének fenntartása, így a mecset építése és karbantartása az állam kötelessége volt. Mindmáig számos olyan mecset van, amelybe a nem muzulmán hívőket be sem engedik.

Az ima

A muzulmánoknak naponta ötször kell imádkozniuk: reggel, délben, délután, napnyugtakor és este, amelynek megfelelő időpontjára a müezzín szólítja a híveket (*müezzín imára hívása = ázán*) a minaretből. Azért innen, mert minél magasabbról szólt, annál több hívő hallhatta meg. Ennek az állásnak az elnyeréséhez egyetlen feltételt kellett teljesíteni: szép, ércesen zengő hanggal kellett rendelkezni. A müezzinnak meghatározott szavakat kell elénekelnie (recitálnia), a reggeli imakor pl. így kezdi szavait: „*Jobb az ima, mint az alvás...*” Ha egy mecsetnek több minaretje volt, azok mindegyikében foglalkoztattak müezzint. Ilyenkor egymás után kiáltottak.

Az imát napi ötszöri minden muszlimnak, férfinak és nőnek, el kell végezni. A szülőknak saját életükkel kell példát mutatniuk és tanítaniuk gyermekeiknek, amint elérték a 7 éves kort,

14. ábra: **Az ima** (forrás: www.asianews.it)

hogyan kell az imát végrehajtani.

Az ima előtt a muszlimoknak el kell végezniük bizonyos dolgokat, hogy felkészítsék magukat az imára.

1. El kell végezniük a rituális mosakodást.
2. Az imát egy megszabott időn belül kell elvégezni, mert minden imának van egy bizonyos ideje.
3. Tiszta, kimosott ruhát kell viselni.
4. Tiszta, illetve megtisztított padlón, szőnyegen, vagy valami máson állni.

5. Arccal a Kába, Mekka szent mecsetjének irányába kell fordulni. Mivel az iszlám szabályai szerint imádkozni csak tisztán lehet, az ima előtt mosakodni kell, a mecsetek udvarán erre kutak biztosítanak lehetőséget. Több mecsetnél erre a célra az udvar közepén is egy különálló kis kút-építményt hoztak létre. A tisztaság azonban nemcsak a test tisztaságát jelenti, de az öltözet és az imádkozás céljául szolgáló hely tisztaságát is magában foglalja. A mecset udvarán a kisebb tisztálkodást, vagyis a mosdást (arab kifejezéssel: *vudu*) lehet végrehajtani.

A **vudu** során a hívő először kimondja, hogy a mosakodást Allah előírásainak megfelelően, az ő nevében végzi el. Ezután a következőket teszi: megmossa csuklóját háromszor, majd vizet vesz a jobb kezébe és kiöblíti a száját, szintén háromszor. Ezután ismét vizet vesz a jobb kezébe, beszívja az orrába és kifújja háromszor. Két kézzel háromszor megmossa az arcát úgy, hogy annak minden részét érje a víz. Majd háromszor megmossa a jobb karját könyékig, ugyanezt megteszi a ballal. Vizet vesz mindkét kezébe és a fejére dörzsöli előlről hátrafele. Ezután megmossa a füleit kívülről és belülről is. Végül háromszor megmossa bokáig a jobb lábát, majd a balt. Csak ezután léphet be a mecsetbe. Ha valaki úton van, és nem tud vízhez jutni, ma is megengedett, hogy a rituális mosakodást homokkal vagy földdel hajtsa végre.

A muszlimok az imádság megkezdése előtt arccal Mekka felé fordulva egyenesen állnak (ezt ugye a kiblafal jelzi, hogy merre van, Magyarországon délkeleti irányba kell fordulni). Miközben azt mondja a hívő, hogy „Allah a leghatalmasabb”, kezeit szétnyitott tenyérrel felemeli a fülei magasságáig. Majd a mellkason összekulcsolt tenyérrel kezdi recitálni a Korán nyitó versét. Ezután el kell mondani egy rövid szúrát a Koránból (ezt ő választja ki magának), majd ismét azt mondja, hogy „Allah a leghatalmasabb”, miközben meghajol és kezeivel a térdeit érinti. Ezután felegyenesedik, majd az „Allah a leghatalmasabb” ki-mondása mellett letérdel és a földre borul. Végül felemelkedik ülő helyzetbe, miközben ezt ismét azt mondja, hogy „Allah a leghatalmasabb”. Majd egy kis szünet után „Allah a leghatalmasabb” mondván ismét a földre borul.

Miért a mecsetbe/dzsámiba jártak istentiszteletre, miért nem otthon hajtották végre? Az iszlám előírásai szerint a csoportok istentisztelet többet ér a lelki üdvösség szempontból, mint az egyéni.

„A gyülekezetben való imádkozás a magányos imádkozást huszonhét fokkal múlja fölül.” – mondja egy hadisz, vagyis hagyomány.

Emellett a közösségi érzés is ide hozta őket, illetve a törökkorban ilyenkor (a pénteki ima után) hirdette ki a közösség vezetője a közösség életét befolyásoló híreket (ez a keresztény templomokban is így zajlott a vasárnapi mise/istentisztelet után).

Mi a helyzet a nőkkel? A nők hét közben rendszerint otthon imádkoztak, de a pénteki imára ők is elmentek a mecsetbe. Ilyenkor vagy a férfiak mögött foglaltak helyet, vagy külön helyiséget (pl. karzat) biztosítottak számukra. Fontos, hogy a mecsetekbe csak úgy mehettek, ha nem használtak arcfestéket és illatszereket.

Hétköznapi imádságok. Hétköznapokon a mecset kisebb rangú vallástudósai, a *váizok* tartottak prédikációkat a híveknek. Az volt a feladatuk, hogy prédikációikban kitérjenek a híveket leginkább foglalkoztató kérdésekre, amelyeket a hívek kis cédulákon sokszor átnyújtottak nekik. Ez jól mutatja, hogy a váizoknak nemcsak vallási, de más, politikai, társadalmi, a mindennapi életre ható, gazdasági stb. témákban is jártasaknak kellett lenniük. Sok váiznak nagy könyvtára volt, mert így állították össze a prédikációikat.

A pénteki ima. A pénteki ima (*dzsuma namazi*) alkalmával a szónok, a hátib rendszerint valamely általa választott példabeszédet tart, esetleg aktuális eseményekről beszél, kb. 20-40 percet. Akárcsak a keresztényeknél, a prédikáció gyakran kapcsolódik az éppen aktuális vallási ünnepekhez, eseményekhez. Egyúttal figyelmeztette a közösség tagjait, hogy tartsák be a vallási előírásokat, illetve arra is felhívta a figyelmüket, mi történik velük, ha nem tartják be ezeket. Ezután minden hívőnek imádkoznia kellett.

Mi a hutbe? A példabeszéd és az ima után következett a pénteki ima legünnepélyesebb és politikai szempontból is fontos része, a hutbe (tulajdonságok szónoklata). A hutbét a *hátib* mondta el, aki rendszerint az adott mecset imámja volt, de a nagy mecsetekben külön volt *imám* és *hátib*. Az imám nem pap, mivel az iszlámban nincsen egyház-szervezet. Inkább előimádkozónak nevezzük, aki elmondja az éppen aktuális szövegrészt, majd ezt a közösség megismétli. A hutbét a kalifa nevében mondták el, ez az oszmánoknál mindig az aktuális uralkodó volt. Ahol a hátibok a szultán nevére mondták a hutbét, ott a szultán volt az úr.

Budán először 1541. szeptember 2-án mondtak hutbét Szulejmán szultán nevére, az éppen frissen dzsámivá alakított Nagyboldogasszony-templomban (ma: Mátyás-templom). Mindez azután történt, hogy csel-lel bevették a várost.

A hutbéban a szultán nevét követték az alávetett területek (pl. Krími Tatár Kánság) uralkodóinak nevei. Minél közelebb volt valamely terü-

let urának a neve a szultánéhoz, annál nagyobb súlya volt az adott területnek birodalmi szinten.

A dzsámik egyéb funkciói

A dzsámik és mecsetek azonban nemcsak a hitélet és a közösség mindennapjai szempontjából voltak fontosak, de ide kötődött az oktatási és a korabeli szociális rendszer fenntartása is az itteniek dolga volt.

A mecsetek működtették az ún. *medreszék*et, más néven korániskolákat, amelyek az iszlám világra jellemző iskolatípusok volt, ahol közép- és felsőfokú képzést kaphattak a diákok. Emellett olyan szociális intézményeket is működtettek, mint a szegénykonyha, vagy a kórház. De voltak könyvtáraik is, és olyan szálláshelyeket is fenntartották, amelyek a zarándokok, utazók számára kínáltak biztos éjjeli menedéket. A mecseteket és a dzsámikat gyakran kegyes alapítványok (*vakuf*) működtették, amelyeket a szultán, a szultáni család tagjai vagy más előkelő tisztségviselők alapítottak. Sokszor előfordult az alapítvány kezelői posztja az alapító családjának tagjai között öröklődött, ilyen értelemben tehát lehetett vagyont örökíteni az Oszmán Birodalomban. Az alapítvány gondoskodott a mecset és a hozzá tartozó épületek, intézmények fenntartásáról, a szükséges személyzet foglalkoztatásáról. Nemcsak az imával és a vallási élettel kapcsolatos pozíciók voltak, de a takarításról vagy a gyertyákról is gondoskodni kellett, úgyhogy minden mecsetnek volt egyfajta „gondnoksága”.

Korániskola

A muzulmán gyerekek a mecsethez kötődő teremben tanultak. A török korban nem voltak külön iskolák a muszlimoknál, hanem ún. Korániskolákba jártak. Ugyanúgy, ahogyan a korabeli Európában is fontos szerepe volt az oktatásban az egyháznak és a Bibliának. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a mecset vagy dzsámi melletti, ahhoz hozzáépített épületben tanultak, másrészt azt, hogy elsősorban a Koránt tanulták.

A diákok eleinte úgy tanultak, hogy egy-egy nagy hírnévnek örvendő tanár mellé szegődtek, és addig tanultak tőle, amíg mindent el nem sajátítottak. Ezt követően esetleg más tanárokhoz csatlakoztak vagy maguk is tanítani kezdtek. Később azután, a XI. században kialakították ennek intézményes formáját, amelyet Nizam al-Mulk nagyvezír nevéhez szoktak kötni, aki létrehozta az első Korániskolákat, a legeslegesőnek tartott iskolát 1066-ban alapította, Bagdadban.

A *medresze* az iszlám világra jellemző iskolatípusa volt, amelyet közép- és felsőfokú képzéstípusnak tartunk. Az itt oktatók ugyan-olyan híresek voltak az iszlám világban, mint a professzorok a korabeli európai egyetemeken. És ugyanúgy arra törekedtek, hogy koruk ismert tudományos eredményeit a legmagasabb szinten átadni.

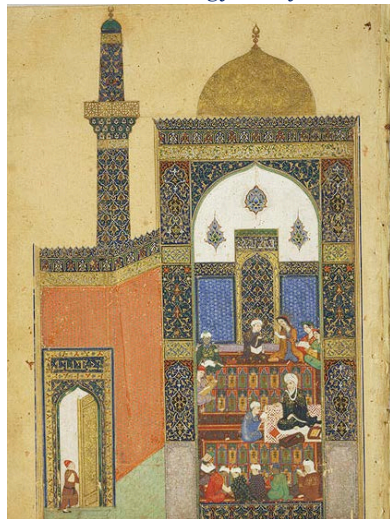
A legtöbb medresze a mecsetek/dzsámik mellett működött, és egyes alapítványok tartották fenn őket, ugyanúgy, ahogyan magukat a mecseteket/dzsámikat, vagy a hozzájuk tartozó más intézményeket, mint a kórházak, szegénykonyhák, fürdők stb. A medresze alapítójának joga volt ahhoz, hogy a tananyagba és a tanárok kinevezésébe beleszóljon. A legtöbb medreszét uralkodók alapították, akik nagy figyelmet szenteltek annak, hogy egy-egy híres tanár, nagy tudós az ő oktatási intézményükben tanítson, és ezért hatalmas összegeket is hajlandók voltak nekik kifizetni.

Az iszlámban a különféle vallási irányzatok és jogi iskolák mind-mind létrehozták saját medreszéiket, így az oszmánok is (*szunniták* voltak és a *hanafita* jogi iskolához tartoztak). A diákok egy része a városból járt be vagy a környékről, de voltak olyanok is, akik távoli tájakról érkeztek, így a fontosabb medreszékhez kollégiumok is tartoztak (*hán*), ahol a nem a környéken lakó diákokat elszállásolták. Itt nemcsak laktak, de étkezést is biztosítottak a számukra.

Magyarországon is működött medresze a törökkorban, a budai nagymecsethez köthetően (a budai nagymecset akkor Nagyboldog-asszony-templom, ma: Mátyás-templom). Ezt a medreszét Szokollu Musztafa budai pasa (Szokollu Mehmed nagyvezír unokaöccse) alapította.

Tanítás

A tanítás alatt a tanár egy kis pulpituson ült, mellette a segítői (tanársegédek), akik elismételték a tanár szavait, hogy mindenki hallja. Körülöttük a tanulók térdeltek és visszhangozták az elhangzott szöveget. A diák és a tanár közötti viszony igen szoros volt. A végső bizonyít-

15. ábra: **Korániskola** (török miniatúra)

ványt nem az intézmény adta, hanem a tanár állította ki annak elismeréséül, hogy a diák alkalmas a tanár által hirdetett anyagot hitelesen továbbadni. Ha a diák végzett, újabb bizonyítványok megszerzését célozhatta meg, vagy – ha igény volt rá – elhelyezkedhetett a hivatalnokréteg valamely lépcsőfokán. Minden medreszének volt könyvtára, közülük néhány azonban messze földön nagy hírnévre tett szert. Ezekben a kor leghíresebb művei is megvoltak, amelyeket szakszerűen kezeltek: voltak könyvtárosok, akik segítettek eligazodni az érdeklődőknek.

16. ábra: **Korániskola** (arab miniatúra)

Az iszlám hitű hódítók szinte a hódítást követően elkezdték megismerni az adott terület kultúráját, számos ottani művet fordítottak le, és juttattak el saját könyvtáraikba.

Mit tanultak a medreszékben?

A medreszékben a legfontosabb „tananyag” maga a Korán volt, annak megismerése, értelmezése, magyarázata.

Az arab betűket balról jobbra írták, így olvasásuk is így történik. Nem egyszerű a dolog, mert minden betűnek van önálló alakja, de másképpen írjuk őket szó elején, szó közben és szó végén, szóval volt mit tanulniuk a korabeli diákoknak.

ا	ب	ت	ث	ج	ح
alif	ba	ta	tha	jim	ha
خ	د	ذ	ر	ز	س
kha	dal	zal	ra	za	sin
ش	ص	ض	ط	ظ	ع
shin	sad	dhad	ta	za	'ain
غ	ف	ق	ك	ل	م
ghain	fa	qaf	kaf	lam	mim
ن	و	ه	ء	ي	
nun	waw	ha	hamazah	ya	

17. ábra: **Az arab ábécé betűi**

Ha már ismerték a betűket és a Koránt, felsőbb fokon tanultak valóságot (*saria*), állam- és jogtudományt, közigazgatást, de orvoslást, matematikát, fizikát, csillagászatot, filozófiát, irodalmat és művészeteket is.

Az iszlám világ már a IX. század közepén megismerte a görög tudományos műveket, amelyeket lefordítottak. Őket kizárólag a görög tudomány érdekelte, a görög kultúra egyéb részei nem. Elsőként a szíriai keresztények fordításában ismerték meg az arabok a görög tudományos munkákat, amelyek később saját nyelvükre is lefordítottak.

Érdekesség: 641-ben Omár kalifa elfoglalta Alexandriát, és ennek könyvtárát halálra ítélte a következő kijelentéssel: „*Vagy olyasmiket tartalmaznak ezek a könyvek, amik benne vannak a Koránban, és akkor feleslegesek; vagy ellenkeznek azzal, amit a Korán mond, és akkor károsak. Mindenképpen tűzrevalók.*”

Az iszlám tudományok világa

Az iszlám világ tudományossága a későbbi európai tudásra is hatott, mind a matematika, mind a fizika területén olyan eredményeket értek el, amelyek a görög tudás továbbfejlesztésének tekinthetők.

Érdekesség: Az arab matematika olyannyira fejlett volt, hogy egyik tudósuk (Al-Kasi) már 1450-ben tizenhét jegy pontossággal megállapította a Π (Pi) értékét.

Az arab számokat nem véletlenül hívjuk arab számoknak, a mai számjegyeink az arab közvetítéssel Európába érkező hindu számjegyekből alakultak ki. Az iszlám orvostudomány világhírű volt, olyan eredményeket ért el, amelyek a korabeli Európában elképzelhetetlenek voltak. Nem voltak ugyanis olyan vallási előírások, amelyek például tiltották volna a boncolást (más egyéb vallási tilalmak azonban voltak!), ráadásul a hódítások során megismerkedtek a kínai, a hindu, de az egyiptomi orvosi eredményekkel is. A kalifák orvosi annyi mindent tudtak, amennyit az európai doktorok csak a 18. századra sajátítottak el. Az arab orvosok pl. már ismerték a himlőt és a kanyarót,

18. ábra: **Tudományos műhely**
(forrás: www.digitaljournal.com)

tudták, hogyan terjed, és az alapvető védekezési metódusokról is tudomásuk volt. Gyógyszerészeti ismereteik páratlanok voltak, és már a XI. században arról írnak egy gyógyszerészeti könyvben, hogy az egyes szerek hatásait előbb állatokon kell ki-próbálni, és csak azután szabad embereknek adni.

A Korán

Az *al-kuran* = tanítás, olvasmány, illetve a hirdetés szóból eredeztethető a kifejezés. Az iszlám szent könyve, amelynek tanításait a muszlimok szerint a vallás alapítója, Mohamed kapta Gabriel arkangyal közvetítésével Allától. Olyan, mint a kereszténység számára a Biblia.

A hagyomány szerint Mohamed 23 éven át folyamatosan, részletekben kapta meg a kinyilatkoztatást Dzsibril (vagyis Gábrriel) arkangyal közvetítésével. Vannak, akik szerint Mohamed sem írni, sem olvasni nem tudott, ezért tanításait társai jegyezték le. Más kutatói vélemények szerint azonban a próféta iskolázott és olvasott kereskedő volt, olvasta és ismerte a főbb zsidó és keresztény szent iratokat és tanításokat, de nem volt ideje arra, hogy maga írja le Allah tanításait. Akárhogy is volt, az biztos, hogy a tanítványok Mohamed halála után azonnal elkezdték a Korán írásba foglalását, hamarosan „hivatalos” verziót készítettek.

A Korán szövegét mechanikusan szerkesztették össze, ugyanis történetileg, kronológiailag a keletkezés sorrendjében nem tudták elhelyezni a szövegeket, így hosszúságuk szerint rendezték el, a leghosszabbak kerültek előre, a végén pedig a rövidebbek találhatóak. Iszlám hitű országokban ma is jellemző, hogy az iskolai tanulmányok részét képezi a Korán szó szerinti megtanulása. A művet fejezetekre, azaz 114 *szúrára* osztották, a szúrákat pedig versekre (*ájá*). A Korán tartalmilag elég vegyes képet mutat: varázsszövegek, imádságok, Allahot magasztaló himnuszok, vallási, erkölcsi és jogi szabályok, látomások, stb. egyaránt találhatóak benne. A bevezető szúra egy rövid fohász, a muszlimok fő imádsága.

A muzulmán vallási vezetők legfontosabb feladatuknak a Korán szó szerinti értelmezését, magyarázatát tekintették. A korániskolákban pedig pontosan ezt tanították a diákoknak. Ma is csak az eredeti arab nyelven mondhatják el a hívők, még akkor is, ha ez nem az anyanyelvük, és nem is értik. Minden fordítást csak magyarázatnak tartanak.

Latinra már a 12. század közepén lefordították (Robertus Kettenensis [Robert of Ketton] angol szerzetes készítette, címe: *Lex Mahumet pseudoprophete*, azaz *Mohamed, a hamis próféta törvényei*), később más eu-

19. ábra: Kalligrafikusan díszített Koránoldal

rópai nyelvekre is lefordították.

Kalligráfia

A Koránokat gazdagon díszítették a lapokat. Ezeket a díszítéseket a kalligráfusok csinálták, akik a szépírás művészetét gyakorolták. A kalligráfia erősen kötődik a valláshoz is. A Koránt ugyanis csak arab betűkkel lehetett leírni, és ehhez szép formát akartak alkalmazni. A kalligráfia a művészek körében a vallási eszközök között a legmagasabb helyen állt. Musztafa Ízzet *efendi* ezt így fejezte ki:

„A szép kalligráfiát olvasni olyan, mint egy tulipán illatát belélegezni.”

A kalligráfia nem egyszerűen szép volt, de egyfajta szellemi geometriának tekinthető, amelyet az anyaghoz köthető eszközökkel állítottak elő. Ennek keretében a sok, díszített betűből (=rész) egy egész, harmonikusnak mutató kép bontakozott ki.

A kalligrafikus írás, az írásképek esztétikus kivitelezése azért mégis szabályokhoz volt kötött. Meghatározott volt a nagyság, az, hogy a betűket hogyan kellett egymáshoz kötni stb. Mindig figyeltek a szimmetriára és az arányokra, így az írásképeknek egyfajta ritmusa volt. Ennek elle-

nére nem hiányzott a kalligráfiából a kreativitás, a variációk sokasága. Pl. azzal is új hatást vagy akár egy írásnak új karaktert lehetett adni, ha a tollat (*kalem*) más szögben tartotta a kalligráfus, mint az megszokott volt.

Az idők folyamán több különböző írásstílus alakult ki. Mindegyik saját szabályrendszerrel működött, optikai megjelenésük erősen eltért egymástól. Alapvetően abból adódtak ezek az eltérések, hogy a kalligráfusok az egyes írásstílusokhoz más-más végű tollat használtak, az lehetett vékony vagy vastag, egyenes vagy ferde metszésű stb. Ennek megfelelően a betűk formája és külleme másképpen alakult, ahogyan változó volt az írásvezetés sebessége. Ehhez járult még, hogy minden egyes írás más esztétikus szabályokat állított fel magának, amelynek a kalligráfusnak meg kellett felelnie. Az írásmódok gyakran céljukat (azaz, hol lehetett, kellett őket használni) illetően is megkülönböztethetők voltak. Volt olyan, amelyet a hivatalos iratokban alkalmaztak, míg más csak a vallásos irodalom lejegyzésére használtak.

20. ábra: Kalligrafikus alkotás

A kalligráfia – a könyvnyomtatás kései bevezetése miatt – az Oszmán Birodalomban nemcsak a Korán, hanem minden egyéb könyv sokszorosításának módja volt. Közkedveltek voltak az oszmánoknál az ún. kalligráfiai albumok (*murakaa*), amelyekben szentenciákat örökítettek meg, de a kalligrafikus faliképek sem voltak ritkák. Mindkettőt a formáért és a tartalomért egyaránt tisztelték.

21. ábra: **Kalligrafikus alkotás**

A kalligráfusokat a társadalom nagyra tartotta. Szakmájukat az állam, a medreszék és más vallási intézmények keretében gyakorolták. Többéves tanulmányaikat valamely mesterkalligráfus mellett végezték, amelynek lezárása után diplomát kaptak. Ennek hiányában nem teheték munkáik mellé a szignójukat. Sok oszmán kalligráfust ismerünk név szerint. Mivel az aláírásban mindig benne van, hogy az illető kitől tanulta a szakmát, egész iskolákat lehet így feltérképezni, de kalligráfus dinasztiákra is van példa.

Íróeszközként egyszerű pennát alkalmaztak (bambusz, fa ritkán, inkább nád). Több éves előkészítés után lehetett egy tollat használatba venni, ekkor bevágták a hegyét, amelyet 1-2 cm hosszan ferdén továbbnyitottak, így tudott a toll valamennyi tintát tárolni. A toll a használat

alatt kopott, ezért a bevágást újra és újra meg kellett ismételni, ami nagyon komoly szakértelmet igényelt. Abban az esetben ugyanis, ha nem pontosan ugyanúgy metszette meg a kalligráfus a tollat, megváltozott az íráskép. A nádmetszéshez speciális kést, a kalemtírást használták. Általában táblát használtak alátétnek, amelyen volt egy kis mélyedés a tollnak. A tollat egyébként vagy az övükre kötve, vagy egy kis dobozban tárolták.

Annak érdekében, hogy a könyvek színe ne fakuljanak, a kalligráfusok az idők folyamán rengeteg recept alapján készítették tintáikat. A fekete tintához általában fémeket adtak az egyéb színek elérése érdekében. Ha a fekete tintát kénarzeniddel és nátriummal keverték sárgát, ha arzénszulfiddal, narancssárgát, ha lapislazuli-porral, akkor kéket nyert.

Általában papírra írtak, amelyet külföldről szereztek be, eleinte keletről, később nyugatról is. Ezt a papírt az oszmán kalligráfusok általában teával, illetve gránátalma, dió vagy hagymahéjjal enyhén bézsre, barnára vagy vörösré színezték. Ezt követően olyan természetes anyagokból készült keverékekkel kenték le a papírt, amely az eróziót akadályozza, így a tinta, amellyel dolgoztak, nem hatolt be a papír pórusaiba. Így az elírásokat is könnyebb volt korrigálni – a tintát le lehetett törölni vagy egy kis késsel lekaparni. Végül a papírt polírozták, hogy a penna könnyebben írjon rajta. Ezt követően legalább egy évet vártak, mielőtt írtak volna az adott papírra.

Étkezési előírások

Az iszlám, a zsidó valláshoz hasonlóan, megfogalmaz bizonyos étkezési előírásokat a hívők részére. A megengedett ételeket *halal*nak nevezik, hasonlóan a zsidók *kóser* szavához. A disznóhús és származékai kategorikus tiltás alá esnek (*haram, ebből ered a hárem szó is*), csakúgy, mint a döghúsok (nem Allah nevében és nem az előírt módon levágott állatok), a vér vagy vérral szennyezett ételek. Jellemzően az iszlám aprólékos szabályrendszerére, a *hadiszok* (hagyományok) tartalmazzák, hogy például a halak és sáskák esetében úgy az áldás, mint a rituális vágás elhagyható.

Az iszlám tiltotta a mámorító ételek és italok, valamint drogok fogyasztását. A bor is ebbe a kategóriába tartozott, bár annak megítélése nem volt teljesen egyértelmű. A Koránban a bort a Sátán művének tartják, amelyik a hívőket eltéríti Allah útjától. A bor fogyasztása ezért nem a *mekruh* (undorító dolog, amit kerülni kell), hanem a már említett *haram* (tiltott) kategóriába tartozott. Annak ellenére, hogy a bor termelése és forgalmazása általában a nem muszlimokon keresztül történt,

sok muszlim is fogyasztotta. Elsősorban a felsőbb társadalmi rétegek fogyasztották előszeretettel, miközben erősen vigyáztak arra, hogy az alsóbb néprétegek ne fogyasszák, sőt, őket ezért botütésekkel büntették.

A jogtudósok az idők folyamán a tilalmat – a bor mellett – más szeszes italokra, párlatokra, főzött alkoholos italokra is kiterjesztették. A dohány és kávé élvezete azok megjelenése után (15–16. század) kezdetben szintén tiltott volt. A dohány esetében megoszlanak a vélemények, a szigorú *vahabita* irányzat ma is hevesen ellenzi.

Nagyon komolyan vették a Ramadán (Ramazán) előírásait. Ebben az időszakban napkelte után napnyugtáig nem ehettek és nem ihattak. Ugyanakkor speciális evési szokások voltak érvényben a napnyugtától napkelteig tartó időszakokra. Napkelte előtt speciális reggelit ettek (*száhur*), olyan ételeket fogyasztottak, amelyek jóllakattak, de nem szomjazott utána az ember, pl. piláf vagy börek. A fő étkezés a napnyugta után volt, amit sokszor nagyobb társaság közösen költött el. Először egy datolyát ettek, Mohamed emlékére. Azután egy kis előétel következett, hogy a gyomor megszokja: ismét étel került belé, ez általában sajt, olajbogyó, apró falatok és keletlen kenyér volt. Ezután közösen imádkoztak, majd a meleg étel következett, amely több fogásból állt. Pl. pasztirma tojással, börek hagymával stb. Sokszor ezek az étkezések sokkal gazdagabbak voltak, mint az egyébként megszokott vacsora, hiszen előtte egész nap éheztek. A végén édesség következett, általában a güllacs, amelyet leveles tésztából készítettek, és mogyoróval, rózsavízzel, tejjel és langyos tejszínnel öntötték le. Ma is ezt eszik, és a 16–17. században is ezt ették. Fogyasztottak helvát is.

A szerájban az volt a szokás, hogy Ramadánkor a szultán bahlavát adott a janicsároknak. A janicsárok egy alakulata átvette a szerájban, majd elvitte a kaszárnyába. A következő reggelen az üres tányérokat visszavitték a palotába. Ha éppen a janicsárok tiltakoztak a szultáni politika ellen, akkor a tányérokat a bahlavával együtt küldték vissza, és ez semmi jót nem ígért.

Az Oszmán Birodalomban a jó ételeknek hosszú tradíciójuk van. Amikor a 16. században a birodalom egyre nagyobbá vált, és az életszínvonal is emelkedett, (elsősorban) az uralkodók mindinkább ragaszkodtak az elegáns szokásokhoz és a jó ételekhez. A felsőbb rétegek életében a konyha főszerepet nyert. A jó szakácsok nagy hírnévre tehettek szert, főleg, ha hírük (és főztjeik) a szultáni asztalt is elérték. Az első szultáni szakácsok görög és örmény rabszolgák voltak, akik hadifogságba estek, vagy akiket a rabszolgapiacokon vásároltak. Ők magukkal hozták szülőföldjük étkezési és főzési kultúráját is, így Ázsia és Európa, Anatólia,

Egyiptom, Balkán konyhái keveredtek egymással. A Kelet és a Nyugat metszéspontjában fekvő Birodalom és maga a város is, mindkét irányból kapott útravalót a konyha terén is. Itt találkoztak a legfőbb kereskedelmi útvonalak, különféle népcsoportok képviseltették itt magukat. A népcsoportok új ételeket, új alapanyagokat, új fűszereket hoztak magukkal. Ebből fejlődött ki az a rafinált konyha, amely elsősorban édeségeiről és zöldséges ételeiről vált világhírűvé.

A Topkapi szeráj konyhái több mint 5000 négyzetmétert foglaltak el a palotában. Minden egyes konyha egy meghatározott ételtípus elkészítésére specializálódott, így külön konyhában készítették a húseleket, a helvékat, a rizseleket stb. Szakácsok külön serege foglalkozott a serbetek készítésével. A szultán és édesanyja, a *válide* számára külön szakácsok főztek, nemcsak azért, mert nekik kijárt az, hogy a legügyesebb szakácsok lássák el őket, de azért is, mert csak olyan készíthette el az ő ételüket, aki kellően megbízhatónak számított. A korban nem volt ritka a szerájban a gyilkosság. Ez pedig jó módszert jelenthetett. A konyhákban állandóan folyt a munka, mivel a szakácsok naponta kb. 5000 emberre főztek. A kész ételeket tálcákra tették, amelyeket a tálcahordók szervíroztak. A különböző ételek elkészítésére specializálódott szakácsok általában földrajzilag is a birodalom különféle területeiről érkeztek. A sütemények és a piláf készítésének specialistái Isztambulból, míg a kebabkészítők Boluból származtak.

A Topkapi asztalain, különösen a szultánén igen gazdag volt a menü akkor is, ha az államkincstár üresen állt és a hadsereg valahol hosszabb ideje háborúzott már. Csak kényérből tizfélét szolgáltak fel, nem beszélve a számtalan variációban készülő csirke- és húsevesekről, a megszámlálhatatlan sült és főtt ételekről, a börekek és a saláták garmadáról, a szárított és a friss gyümölcsökről, valamint az elmaradhatatlan pudingokról.

Mindezeket az ételeket kis adagokban, ezüst csészékben szolgálták fel, vagy nagy réztálcákra halmozva kínálták. Nagyon nagy becsben tartották azonban a kék-fehér kínai porcelánt (amelyet az izniki műhelyekben már a 15. századtól megpróbáltak utánozni). A porceláncsészéket nagy réztálcán hordozták körbe. A benne lévő ételt apró korall és elefántcsontnyelű porcelánkanalakkal fogyasztották. A töltelékes-krémes ételek szervírozására teknősbéka páncéljából készített eszközök szolgáltak.

Minden korban más volt az élelmiszerek társadalmi presztízse mind a szerájban, mind a köznép szemében. Voltak ugyanakkor olyan ételek, amelyeket mindig szívesen vagy sohasem nagy kedvvel fogyasztottak. A helvakonyhában mindig nagy serénységgel folyt a munka, míg a hal-

konyhában általában nagy volt a csend. A halfajták fogyasztása a szultáni szerájban egyáltalán nem örvendett nagy népszerűségnek.

A szultáni palotában rafinált recepteket találtak ki. Fantasztikus ételeket borssal, piros paprikával, fahéjjal, szegfűszeggel, sáfránnyal, ánizzsal, köménnyel, szézámaggal vagy rózsavízzel. Pl. Sült húst padlizsánpürével, amelyet „az uralkodónak ízlett” névvel illettek, vagy hagymával és darált hússal töltött padlizsánt, amelynek neve (ma is) „ájult imám”. Mindezekhez világos búzakenyeret ettek, amelyre köményt és más fűszereket hintettek. Sőt, ilyen módon fogyasztotta az oszmán társadalom felső rétege az ópiumot is.

22. ábra: Készül az édesség a szultán számára (török miniatúra)

A Korán étkezési előírásai (válogatás)

- A muszlimoknak megengedett, hogy a Könyv népeinek (keresztények és zsidók) ételeit egyék és Allah ellátja őket muszlim ételekkel, amelyek megengedettek nekik.
- A muszlimoknak megengedett, hogy megegyenek mindent, amit a tengerből kifognak.
- A muszlimoknak megengedett minden állat elfogyasztása, kivéve, amelyeket a Korán megtiltott.
- A muszlimoknak nem megengedett az állati tetemek, a vér, a sertéshús (sertésből készült termékek), valamint olyan áldozati állatok elfogyasztása, amelyeknél más istenek, és nem az egyetlen Isten (Allah) neve került említésre.
- Az alkoholos italok minden formája tiltott, mivel ezek károsak a testre, a förtelmes ördögtől valók, és a lerészegedett emberek között ellenségeskedést, gyűlöletet keltenek.

A Hadisz (Mohamed hagyományai) étkezési előírásai (válogatás)

- A muszlimoknak az étkezés, ivás előtt Allah nevét kell említeniük, majd az étkezés végén köszönetet kell mondaniuk Allahnak.
- Nincs jobb, vagy rosszabb étel. Ha szereted, edd meg, ha nem tetszik, ne edd meg!
- Az iszlám udvariassághoz tartozik az étkezésre szóló meghívás elfogadása, ha éhes vagy, vagy ha szereted az ételt. Ha böjtölsz, köszönd meg a meghívást és imádkozz, miközben az emberek esznek.
- Ha valaki étkezésre hív, és te magaddal akarod vinni egy barátodat, először a vendéglátó engedélyét kell kérned, hogy barátodat is magaddal vihedd.
- Evés közben a jobb kezedet használd, és azt edd, amit neked adtak, vagy előtted van! Amit másnak tálaltak, s más előtt van, ne edd!
- Társaságban, családban étkezni áldottabb, mint egyedül enni.
- Egyél, s igyál ülve! Ne egyél, vagy igyál, miközben lefekszel, vagy egyik oldaladról a másikra fordulsz!
- Ne egyél és igyál sétálás közben, vagy állva, hacsak nem szükséges, mint amikor nincs elegendő helyed, hogy leülj, vagy utazás közben.
- Az ételt ne pazarold! Ne dobj el ételt, ha az még jó! Tartsd meg más időkre, vagy add valaki másnak, vagy a madaraknak, állatoknak!

- Ne igyál egyszerre, s hosszan, inkább többször, s kis kortyokban.
- A vendéglátónak a vendégek kiszolgálását jobbról kell kezdenie, ha a vendégek életkora közel áll a vendéglátóéhoz. Más esetben a legidősebbet kell először kiszolgálni még akkor is, ha balkézről ül.
- A vendéglátó csak a legvégén eszik és iszik, amikor már valamennyi vendégét kiszolgálta.
- A muszlimok alázatosak. Tartózkodniuk kell attól, hogy vagyonukat arany, vagy ezüst eszközökkel (edények, tálak, csészék, stb.) fitogtassák. Az aranyat a nők a díszítésükre használhatják.

A keleti piac

A keleti piacok, a bazárok, amelyeket *bedesztámak*, *beisztámak* vagy *hánénak* is neveztek, és amelyek alatt hatalmas, fedett piaccsarnokokat, kézműves műhelyeket és boltokat értettek, a városi gazdasági élet központjainak számítottak, kapuit éjszakára bezárták és őrköt is állítottak, ami az áruk és árusok védelme érdekében is történt. A kereskedők nem a piaccsarnokban, hanem a városban laktak. Itt szinte minden volt: az árutőzsdétől a kisiparig. Minden ipari ágazat kézművesei elkészítették áruikat és itt kínálták fel azokat eladásra. Sok iparágának saját piaca is volt a városban.

A ma ismert isztambuli nagy bazárt, a *kapali csársit* 1701-ben a régi helyén építették újjá, amikor egy nagy tűz után leégett. Az új bazárba 18 kapun át lehetett bejutni, 3000 üzlet és több mint 60 kézműves műhely várta az embereket a céhekről elnevezett utcákban. A bazár területén az azonos iparágához tartozó iparosok egy helyütt voltak, így pl. a szőnyegkészítők utcája, a halárusok utcája stb. A bazárt általában sokszínűségéről emlegetjük, de benne rend volt és komoly ellenőrzés mellett működött.

Minden bazárnak volt piaci felügyelője (*muhteszib*), aki a kereskedőket és a kézműveseket felügyelte, és gondoskodott arról, hogy a piaci rendet és a kézműves-céhek előírásait betartsák. Ő ellenőrizte, hogy a súlyok, a mértékek, a mérőeszközök és a mérlegek megfelelően működnek-e, valamint, hogy nem manipulálták-e őket. Azt is neki kellett ellenőriznie, hogy az államilag meghatározott árakat, amelyek a kereskedőknek általában egy 10-15% közötti nyereséget engedtek meg, senki nem lépi-e át. Ő ellenőrizte azonban az áruk minőségét is. Ha az isz-

tambuli bazárban nagy ellenőrzést hajtottak végre, akkor azon a nagyvezír is részt vett, kíséretével együtt.

Ha valamely kereskedő nem tartotta be az előírásokat, vagy ellentétekre került sor, akkor meg kellett jelennie/jelenniük a kádi előtt. A muhteszibhez néha érkeztek olyan panaszok, amelyek a konkurenciaharcok veszteségeiről vagy árcsalásról szóltak. Ha valaki az érvényes szabályok ellen vétett, az komoly következményekkel járt. Extrém esetben előfordult az is, mint büntetés, hogy a henteset felnégyelték, mert nem gondoskodott megfelelő mennyiségű húsról, de általában a verés, az áruekobbzás, a bolt elkobbzása vagy a börtönbüntetés voltak a szokásos fenyegetési eszközök. A bilincsbe verés volt az egyik legmegalázóbb büntetés: a vétkesnek egy olyan nyakbilincset kellett viselnie, amelyre csengettyűt szereltek, és így kellett az üzlete előtt, valamint a bazár utcáin fel és alá járnia. Igaz, a feje legalább a nyakán maradt.

23. ábra: **Oszmán piac** (török miniatúra)

nahol az oszmánok megjelentek, és tartósan berendezkedtek, előbb-utóbb kialakult ilyen piac, még ha nem is akkora, mint az isztambuli. Pécsen is volt bazár, amely a Gázi Kaszim-dzsámi mellett (Széchenyi tér) kapott helyet. Evlia Cselebi szerint Karanlık csársinak, vagyis Sötét piacnak hívták, és szerinte 400 bolt is volt benne. Ez talán egy kicsit soknak tűnik, de biztos, hogy a környék legfontosabb és legnagyobb piacáról beszélhetünk.

Nők a muszlim társadalomban

A muszlim nők szerepét a társadalomban, a családban mi, európaiak, hajlamosak vagyunk a saját kultúránkban megszokottal összehasonlítani, és gyakran azt gondoljuk, hogy szegény muszlim nőknek milyen rossz dolguk volt (van), mert náluk a férfi az úr, és elnyomják a nőket. Pedig nincsen szó másról, minthogy máshogyan élnek, mint mi.

A Korán szerint a férfi és a nő Isten (Allah) előtt egyenlő, csak éppen más és más szerepet töltenek be a családban, a közösség életében. A nő

feladata a család fenntartása, ellátása volt, míg a férfi megteremtette ennek pénzügyi alapjait, és fontos feladata volt, hogy megvédje családját minden fenyegetéstől. A Korán előírja, hogy az asszony hallgasson férjére, a férj pedig tisztelje feleségét, és bánjon vele nagyvonalúan. Ezt a fajta feladatmegosztást, és mindent, ami ezzel járt, a korabeli férfiak és nők természetesnek tekintették. Senki sem akart a nők közül a férfiakkal dolgozni járni, ezt csak néhány özvegyasszony tette, aki nem tudta másképpen eltartani magát. Ők is inkább csak olyan dolgokat árultak, amelyeket asszonyok vettek, és házhoz mentek, amit férfi árus nehezebben tehetett meg.

Még a szultánok legendás háreme sem jelentette azt, hogy az asszonyokat teljesen elzárták volna a külvilágtól. Sok olyan okos háremhölgy volt, aki tájékozott volt a világ dolgaiban, ismerte a politikai és gazdasági folyamatokat, és tanácsokat adott magának a szultánnak is. Ahhoz ugyanis, hogy valaki háremhölgy legyen, sokat kellett tanulnia. Persze, elsősorban táncot, zenét, éneket, de arra is nagy figyelmet fordítottak, hogy értelmesen el tudjanak társalogni a szultánnal, így azután földrajzot, történelmet, stb. is tanultak.

Vannak ugyanakkor olyan dolgok, amelyekben a nők hátrányban voltak a férfiakkal szemben. Míg egy muszlim férfinak a törvény szerint négy felesége lehet, addig a nő, ha egynél több férje van, házasságtörést követ el, és elválni is csak akkor tud, ha a férje hagyta el őt.

Ráadásul egy nő csak fele annyit örököl, mint a fiútestvére (ugyanakkor már a 16. században is szabadon rendelkezhetett vele!), vagy tanúvallomása is csak fele annyit ér, mint a férfiaké. A nő csak muszlim férfihoz mehet feleségül, a férfi viszont elvehetett keresztény vagy zsidó asszonyt is, mivel a hagyományok szerint a férfi viszi tovább a válást, így a gyerekeket kötelező volt a muszlim hit szerint nevelni. Persze a muszlim férfi ezekért a „hátrányokért” cserében megvédi asszonyát.

Fontos megemlíteni azt, hogy a Korán sem a nők elzárását, sem a csador viselését nem írja elő, csak utalásokat tesz rá, azt az utókor vezeti le a Korán bizonyos értelmezéseiből, illetve a hadászokból (hagyományok).

Remélem, ebből jól látszik, hogy sem a mi nyugati szemléletünk, sem pedig a mai kor iszlám fanatizmusa irányából nem lehet jól értelmezni, milyen is lehetett muszlim nőnek lenni az Oszmán Birodalomban. Nem volt olyan rossz dolguk, mint azt ma gondolnánk! Sőt! A legtöbb nő igencsak jól érezte magát azok között a feltételek között.

A gyerekek születése

Amint a gyermek világra jön, a hitvallás szavai

„Nincsen más Isten, csak Allah, és Mohamed az ő Prófétája.”

köszöntik, amelyet a fülébe suttognak. Ez az első mondat, amit meghall, ezzel jelzik, hogy az újszülöttet a muszlim közösség tagjai közé fogadják. Az összegyűlt rokonság imát mond felette, amelyet természetesen a hitvallással vezetnek be. Hét nap múlva a rokonok körében nevet választanak a gyermeknek. A haját ekkor leborotváltják és ugyanennyi súlyú aranyat adnak a szegényeknek. Ha a gyermek egészséges, ekkor kerül sor a körülmételésre is, amely általános és bevett szokás, habár nem törvény. Ha ez a szertartás újszülött korban elmarad, a későbbiekben, akár 7-10 éves korban is sor kerülhet rá, ekkor a fiúk gazdag jutalomban részesülnek. Ennek elsősorban egészségügyi okai voltak, ahogyan a zsidóknál is.

A gyerekeket négyéves korban kezdték tanítani, ekkor a biszmilláhot

„Allah a könyörületes és irgalmas nevében”

tanítják meg neki, arabul. Igazából ezen kívül a muszlim közösség alapvető szabályait tanítják meg neki, ahogyan nálunk is teszik a gyerekekkel: a higiénia, a viselkedéskultúra és a közösségi kapcsolatok jelentik a „tananyagot” (gondoljunk vissza pl. az étkezési szabályokra, az ima helyes elvégzésének módjára stb.).

A házasság

A korabeli keresztényekkel ellentétben, az iszlámban a házasság nem szentség, hanem szerződés, amelyet a két házasuló szülei (rokonai) kötnek, és amelyben a férj fizet az asszonynak (nem a szülőknek, rokonoknak!). Az összeg első felét akkor, amikor a szerződést megkötik, a nagyobbik felét pedig akkor, ha esetleg válásra kerül sor. A nő megtartotta a saját nevét, nem vette fel a férjéjét. Bár a házasságot a szülők vagy a rokonok hozzák tető alá, rendszerint alaposan megfontolják, ki legyen a választott fél. Az erőszakos házasság ritka volt. A szülők abban bíztak, hogy nagyobb élettapasztalatuk révén jó férjet/feleséget tudnak választani gyermekük számára.

A házasságot nem kellett a mecsetben vagy imám jelenlétében megkötöni, de be kellett tartani bizonyos szabályokat: fogadalmat tettek (ebben az asszony kiköthette, hogy a férje nem vehet el újabb feleséget!), a kö-

zösség előtt, amelyben éltek, és kellett két tanú is. Ezt követően részleteket olvastak fel a Koránból, mert hitük szerint Allah a leghatalmasabb tanú. Két-három nap múlva került sor a lakodalomra.

Egy lány általában 14-15 évesen került abba a korba, hogy szülei férjjet kerestek számára. Az számíthatott gyors sikerre, aki jól tudott háztartást vezetni, főzni, hímezni és gyermeket nevelni. Mivel a férfiak és a nők társadalmi érintkezése nem volt megengedett, léteztek házasságközvetítők is.

A válás

A válás a muszlimoknál elfogadott volt, mivel a házasságot nem szentségként, hanem szerződésként kezelték, tehát fel is lehetett bontani. Mohamed nem ösztönözte a válást, de lehetővé tette, mert szerinte a békés elválás jobb, mint a megromlott viszony miatt elmérgesedett családi légkör. A válási szándék bejelentése után egy kis időt kötelesek voltak várni, hogy az asszony nem várandós-e). Ha ezután is el akartak válni, azt a férjnek még két alkalommal ki kellett jelentenie. A férj elválhatott, ha feleségét házasságtöréssel vádolta, de ehhez négy tanút kellett állítania. A hamis tanúzást pedig az iszlám szigorúan büntette. A feleségnek joga volt elválni, ha a férje nem biztosította számára az előre megígért életszínvonalat vagy nem teljesítette házastársi kötelességét, persze ezt neki is tanúkkal kellett bizonyítania.

A férj halála

A férj halála esetén az asszonynak joga volt valamelyik férfirokon házában élni. Mivel azonban a gyermekek eltartása komoly pénzt igényelt, a nőnek alapvető érdeke volt, hogy minél hamarabb újra megházasodjon. Az Oszmán Birodalomban kevés egyedülálló nő élt.

Etikai kérdések az iszlámban: a fogyatékoság, öngyilkosság

Az iszlám tanítása szerint minden dolognak, így a szenvedésnek, betegségnek, fogyatékoságnak is értelme van, az isteni bölcsesség célját ugyanis mi nem ismerhetjük, ráadásul mindig ott van a remény a gyógyulásra. A muszlimok felfogása szerint mindenki képes hinni, a maga szintjén és módján, tehát bármennyire sérült, fogyatékos az ember ezen a világon, a lelkének a végső elszámolásnál hinnie kell Istenben ahhoz, hogy a Paradicsomba kerülhessen. Fontos hangsúlyozni azt is,

hogy ez a hit önmagában nem elegendő, a betegséget, illetve a fogyatékossgot, ha lehet, kezelni kell. A sérült, fogyatékkal élő emberekkel figyelemmel, tisztelettel, megbecsüléssel kell bánni és ugyanolyan jogok illetik meg őket, mint az ép, egészséges embereket. Az iszlámban az öngyilkosság minden formáját bűnnek tartják, ugyanis senki nem rendelkezhet sem a saját, sem mások élete felett.

Öltözködés

A muszlimoknak tilos úgy öltözködni, mint a nem muszlimoknak, ezért a ruházatuk egyedi, csak rájuk jellemző. Voltak olyan ruhadarabok, amelyeket csak ők hordhattak, még ennél is fontosabb volt, hogy bizonyos színeket nem vehettek fel „hitetlenek”, vagyis ebben az esetben: nem muszlimok.

Történt egyszer, hogy a Habsburg-császár követe, Verancsics Antal egri püspök Konstantinápolyba látogatott, a kor szokásai szerint nagy kísérettel. A kíséret egyik tagja kilovagolt a városba, hogy megnézzze, milyen az akkor ismert legnagyobb városok egyike. Fel is öltözött illendően. Amikor hazaért, látta Verancsics, hogy bizony emberének jól ellátták a baját! Kérdezte tőle, mi történt. Amaz elmesélte, hogy békésen lovagolt és nézelődött, mígnem egy janicsársapat jött szembe. Meglátták őt, lerángatták a lováról, majd egy szót sem szólva, jól elagyabugyálták. Verancsics kérdően néz a tolmácsra, aki ugye jól ismerte a város dolgait. A tolmács megvonja a vállát, majd elmondja a két messziről jöttnek, hogy a kilovagoló szép zöld harisnyája okozta a gondot: a zöld a Próféta színe, amelyet hitetlen nem vehet magára!

A testet teljes egészében beborító, egykor nyugaton is ismert öltözet a *kaftán*, amelyet ma már a Közel-Keleten szinte kizárólag a nők hordanak, régen a férfiak alapvető öltözéke is volt. Az eredetileg bő, derékban megkötött nadrág a *pizsama* (perzsa szó, láböltözetet jelent). A forró sivatagi vidékeken, így Arábiában, megszokott viselet a fehér színű, bő, egész testet befedő férfi ruhadarab, a *szob*. A *kafijja* négyzetletű fejfedő, amelyet általában fekete pánttal rögzítenek, mintázata és színe a törzsi hovatartozást jelképezte. A gyapjúból készült csuklyás köpeny a *burnusz*, amelyet ma is hordanak. A legismertebb viselet a *turbán*, amelyet fejfedőként hordanak.

Amennyiben a nőnek ki kellett mozdulnia otthonról, a Korán előírásának megfelelően, elfátyolozta arcát, hogy arcát arra illetéktelenek ne láthassák. Kiemelendő, hogy az arc elfátyolozását nem a Korán írta elő először, annak az araboknál és a régi Keleten még az iszlám előtti korból maradt fenn. Ott ugyanis a fátyol a gazdag és előkelő hölgyek státusszimbólumának számított, ami által azonnal felismerhetők vol-

tak. Az Oszmán Birodalomban is eleinte csak a városi életben volt jellemző a női arc elfátyolozása, ami – akárcsak a Keleten – a nő társadalmi állását szimbolizálta. Az alsóbb rétegek asszonyai nem is tudtak volna fátylat hordani, ugyanis lehetetlenné tette volna a munkavégzést.

24. ábra: Oszmán nők (Codex Vindobonensis)

Az *abaja* a kéz, a láb és az arc kivételével, az egész testet befedő női ruhadarab, amelyet az arc elfedésére szolgáló fátyollal hordanak, de vannak nők, akik ehhez fekete kesztyűt is húznak. A *burka* ugyanennek Afganisztánban meghonosodott változata, fekete, illetve kék színben, ami az egész testet elfedi, csak a szemnek hagyva egy kis rést. A *csador* az iráni nők nyilvános viselete, amely egy félkör alakú, elől nyitott ruhadarab, a fejre terítve, elől kézzel összefogva, vagy végüket derekukra tekerve viselnek. A *hidzsáb* négyzetletű kendő, amelyet a fejre helyeznek, vagy az arc elfátyolozására használnak.

Közösség, ékszerek, arcfestés

Az asszonyoknak nagyon sok dolguk volt a háztartással, ennek ellenére szomszédasszonyaikkal és barátnőikkel tartották a kapcsolatot. A falvakban a földeken találkoztak vagy segítettek egymásnak a ház- és az udvartartásban. A városi alsóbb rétegek asszonyai munka közben, kö-

zös hímzések alkalmával vagy a fürdőben találkoztak egymással. A gazdagabb városi hölgyek saját társalgókört tartottak fenn, kölcsönösen meglátogatták egymást vagy közösen kirándultak a város környékén.

Természetesen az akkori nők sem különböztek a maiaktól a tekintetben, hogy szerették az ékszereket és szerettek jól kinézni, tetszeni a férfiaknak. Az előkelő hölgyek híresek voltak arról, milyen fantasztikus ékszerekkel rendelkeztek. Ezek általában az övekre, a fejdíszekre kerültek, de gyakran hordtak nyakláncokat, fülbevalókat, karkötőket és lábékszereket is aranyból és ezüsből, amelyeket drágakövek és gyöngyök díszítettek.

Általános gyakorlat volt, hogy az oszmán nők sminkelték magukat. Az arcukat fehérmandula- és jázminpaszta segítségével fehéritették. A szemüket, a szempillájukat szénnel, az ajkukat vörös festékekkel hangsúlyozták. Parfümként mósuszt, aloét, ábrát, rózsát, fahéjat stb. használtak.

A hitélet titokzatossága – a mevlevik

A Jakováli Hasszán-dzsámi körül több dervisközösség is élt, akik a *mevlevi* irányzathoz tartoztak. A muszlimoknál – ahogyan a keresztényeknél a szerzetesek – szintén voltak olyanok, akik a mindennapi életben megszokottnál mélyebben szerettek volna a vallással foglalkozni. Őket perzsa nyelven *dervis*nek, arabul *fákim*nak (innen ered a mi fakír szavunk) nevezik. Az idők során számos irányzat (út = *tárikát*) alakult ki, amelyeket közösségeknek nevezünk. Közülük Pécssett a Dzsélál ed-Dín Rumi, vagyis ahogyan kortársai nevezték: Mevlána által létrehozott mevlevi közösség élt. Dzsélál ed-Dín Rumi költő volt (valamint tanító és jogtudós), aki 1207-ben született, és gyönyörű vallásos verseket hagyott az utókorra.

Mevlána egyik kétsorosa:

*A Lélek tiszta tükörhöz hasonló, rajta csak por a test
Mivel por alatt vagyunk, szépségünk érzékelhetetlen.*

A Mevlána valójában nem a neve, hanem egy igen megtisztelő megszólítás, azt jelenti: „Mi Urunk”. Mevlána tökéletesen ismerte az iszlám jogot, az iszlám hagyományokat, a Korán-magyarázatot, a perzsa, indiai és arab irodalmat, de tanult görögül és tanulmányozta a görög filozófusokat is. Fáradhatatlanul dolgozott: egyidejűleg tanított és prédikált

a dzsámikban, gyakorlati tanácsokat osztogatott a hozzá fordulóknak. Tanítványainak, követőinek köre egyre szélesedett.

Mevána egyik története:

„Egy pénzermét kapott négy ember.

Az első perzsa volt. „Ezen a pénzen egy kis angurt veszek” – mondta.

A második arab volt. „Nem lehet, mert én inabot akarok” – mondta.

A harmadik török volt. „Én nem akarok inabot, én üzümöt akarok” – mondta.

A negyedik görög volt. „Én stafilt szeretnék” – mondta.

Mivel nem tudták, mi rejlik a nevek mögött, veszekedni kezdtek. Ismeretük ugyan volt, de nem volt tudásuk. Egy bölcsességgel megáldott ember kibékíthette volna őket, ha azt mondja: »Mindnyájatok kérését teljesíteni tudom ezzel az egyetlen pénzermével. Ha megajándékoztok őszinte bizalmatokkal, egyetlen pénzettek négynek tűnik majd, és a négy egynek.« Ez az ember tudta volna, hogy saját nyelvén mindegyikük ugyanazt a dolgot akarta: szőlőt.”

Mevlana követői hozták létre azt a közösséget, amelyet ma mevlevi dervisek közösségének nevezünk. Központjuk Konyában van. Sok szultán is tagja volt a közösségnek (pl. III. Szelim [1789–1808] és V. Mehmed Resád [1909–1918]). A mevlevik az Oszmán Birodalom minden tartományában megjelentek, sőt, a 16–17. században két városban (Tokat, Afjon Karahiszár) női mevlevik is voltak.

25. ábra: Mevlevik

A mevlevi derviseket nevezik keringő vagy táncoló derviseknek is, mert az Allahhal való elmélyült kapcsolat eléréséhez folyamatosan körbe táncolnak. A külső szemlélők, így az európaiak is azért nevezték el őket keringő vagy táncoló derviseknek, mert szinte egy balettelőadásnak tűnik az, amit tesznek. Ma turistanevezetesség, és 2005 óta az UNESCO immateriális kulturális világörökségének részét képezi.

A tánc

A tánc megkezdésekor a közösség vezetője (*sejh*) egy vörös bőrdarabon áll, amely a világ közepét jelképezi. A táncolók fehér ruhát, afölött fekete köpenyt viselnek. Utóbbi a sírt és a sírkövön lévő turbánt jelképezi. Ezt a sejk megáldja, ekkor leveszik és a táncot – a töröksíp hangjára – már fehér ruhában kezdik meg. Jobb kezüket tenyérrel felfelé, balkezüket tenyérrel lefelé tartják. Az első célja, hogy Allah áldását fogadni tudják, a másodiké, hogy ezt az áldást a világ számára közvetítsék.

A mevlevi rituális zene mintegy 42 kompozíciót ismer, amely közül minden évben egyet választanak ki az előadásokhoz. A zenei folyamatot erősen szabályozzák, és mindig egy olyan Mevlána egy olyan versével kezdődik, amely a Profétát dicséri.

Néphagyományaink, mondáink

Néphagyományaink azért néphagyományok, mert együtt élünk velük. Bár a mi világunkban egyre kevesebbet foglalkozunk ilyesmivel, mégis mindennapi életünk szerves részei maradnak akkor is, ha nem tudunk róluk. A néphagyományainkban a nép tudása nyilvánul meg, benne van a szó, a zene az ének, a tánc, stb. Ide tartozik műfaját tekintve a népi mondóka, a népmese, a monda, a ballada, a szólások és a közmondások, a népdalok, a népszokások, a népzene, a néptánc stb.

Mindegyiknek közös jellemzője, hogy szójhagyomány útján terjednek generációról generációra, alkotóik névtelenek, a nép, a társadalom, a társadalom egy csoportjának gondolatait, érzelmeit fejezi ki. Rendszerint nem vagy csak a közeli múltban rögzítették, nincs hiteles, alap vagy összövege.

Kisgyermekkorunkban legelőször a mondókákkal találkozunk. Biztosan emlékeznek még olyanokra, hogy

*Hinta-palinta, kinyílott a kalitka.
török császár udvarán
minden délben dobolják,
ki felköti a kardját,
annak adja a lányát.
Szita, szita péntek, szerelem csütörtök, dobszerda.*

vagy

*Egyedem-begyedem tengertánc:
Hajdú sógor, mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy falat kenyeret!*

Azután a gyerekdalokkal ismerkedünk meg, mint például a

*Gólya, gólya, gilice
Mitől véres a lába?
Török gyerek megvágta,*

*Magyar gyerek gyógyítja,
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.*

vagy

*Katalinka szállj, el! Jönnek a törökök.
Sós kútba tesznek, onnan is kivesznek.
Kerék alá tesznek, onnan is kivesznek.
Ímhol jönnek a törökök, mindjárt agyonlőnek!*

Később találkozunk a népmesékkel, ezek közül biztosan Ők is sok példát fel tudnak sorolni. Mondjanak néhány népmesét!

A szólások és közmondások körére már a foglalkozás elején láthattunk példákat. Persze vannak mondáink is. Mi a monda? Milyen mondákat ismernek?

A törökök magyarországi jelenléte a néphagyományainkra is jelentős hatással volt, bár sokszor összekeveredik a tatár mondakörrel. Mivel az egész mai Magyarország területén átélték a török uralmat, szinte mindenütt megtalálhatók olyan néphagyományok, amelyek a törökökhöz köthetők. A leggyakrabban olyan motívumokkal találkozunk, amelyek a törökök ellen küzdő magyar hősokeket örökítik meg, mint Kinizsi Pált vagy Toldi Miklóst. Néhány magyarnak tartott hős azonban nemcsak a mi hagyományainkban kapott helyet, Hunyadi János, Mátyás király vagy Zrínyi Miklós a horvát, szerb és más délszláv népek hagyományában is fontosak. Szintén egy csokornyit tudunk összegyűjteni a hős asszonyokról, akik férjeik távollétében harcolnak a törökökkel és győznek felettük. Rendszerint csellel futamítják meg az ellenséget. Vannak olyan népi szokások, amelyeket a törökkorhoz kapcsolunk, ilyen a mohácsi busójárás, a hajdúsági szűzgulyahajtás, a zalaegerszegi húsvéti határjárás vagy a sárközi szőlőőrzés. Baranya megyei néphagyomány a busójárás. *De mi köze van a busójárásnak a törökökhöz?* Mohácson a hagyomány eredetét a töröküzés legendájával is magyarázzák. A mondának – mely szerint a Mohács-szigeti mocsárvilágba menekült őslakos sokáccok megelégedve a rabigát, ijesztő álarcokba öltözve, maguk készítette zajkeltő eszközökkel, az éj leple alatt csónakokkal átkelve a Dunán, kizavarták a törököket Mohácsról – aligha van történeti alapja. A város 1687-ben szabadult fel a török uralom alól, a sokátság nagyarányú betelepítése pedig csak mintegy tíz évvel ezután kezdődött meg. Minden bizonnyal a balkáni eredetű sokáccok korábbi hazájukból hozták magukkal a szokást, amely aztán Mo-

hácson formálódott tovább és nyerte el mai alak-ját. A népszokás megjelenéséről a XVIII. század végéről vannak az első adatok.

Természetesen sok mondánk szól a török kegyetlenségéről, a hadisarcról, az asszonyok és a gyerekek elhurcolásáról. De a legelterjedtebb mondatípusunk az ún. harangmondák körébe tartozik: a törökök elől a harangot egy kútba süllyesztették, amely minden hetedik évben, Karácsonykor megszólal. Legalább ennyire fontosak a kincsmondáink, amelyek közül *A kőkecske* című a legismertebb. És persze vannak olyan mondák, hagyományok, legendák, amelyek vélt vagy valós török helységekhez, épületekhez, kutakhoz, fákhöz stb. kapcsolódnak.

Megjelennek a törökök olyan népszokásokban, mint a hegyaljai szüreti fölvonulás vagy a kisalföldi pünkösdlés, de gyakran idézzük fel emléküket szólásokban és közmondásokban (pl. „törököt fogott”, „török átok”, „meglesz a törökök húsvétján” stb.).

Mellékletek

Korabeli uralkodók

I. (Habsburg)Ferdinánd cseh és magyar király (1526–1564), német-római császár (1556–1564)

Ferdinánd 1503-ban született a Spanyol Királyságban, a Habsburgok családi jegyének számító, jellegzetes széles állkapoccsal. Öt testvére volt, bátyja, V. Károly néven német-római császár lett, húga, Mária, II. Lajos magyar királyhoz (1516–1526) ment feleségül. 18 éves korában Ferdinánd osztrák főhercegi címet kapott, ekkor költözött a meleg Spanyol Királyságból a számára hűvös és idegen Bécsbe.

A Habsburg–Jagelló házassági szerződés értelmében Ferdinánd elvette Jagelló Annát, II. Lajos magyar király nővérét. Így (húga házassága révén) kétszeresen is rokoni kapcsolatba került a magyar uralkodócsaláddal. Ferdinándnak és Annának szép, nagy családja lett; Anna 3 fiút és 12 lányt szült.

26. ábra. I. Ferdinánd

1526-ban II. Lajos magyar és cseh király meghalt a mohácsi csatát követően, és Ferdinándot a magyar nemesség egy része még ebben az évben királyává választott. Ferdinánd és János király között háborúság tört ki, mindketten igényt tartottak a teljes Magyarországra.

Több alkalommal harcoltak, de végül egyikük sem tudta megszerezni sem fegyverrel, sem diplomáciai tárgyalások útján Magyarországot, mert időközben I. Szulejmán szultán is „beszállt a játékba”, és az oszmán-török hadsereg jóval erősebb volt, mint a két torzsalkodóé.

János király halála (1540) után Ferdinánd megpróbálta

megszerezni a fia, János Zsigmond kezén lévő országrészeket, de nem sikerült, mert Szulejmán szultán megsegítette a fiút. Ferdinánd 1556-ban német-római császár is lett, de nem tudta a birodalmi erőket a törökök ellen fordítani, mert sok gondja volt a protestánsokkal. A szultánnal békét kötött, és állandó követe volt Isztambulban. Magyarországon új közigazgatást vezetett be, újításainak egy része ma is élő.

I. (Szapolyai) János magyar király (1526–1540)

Szapolyai János kisenemesi származású volt, akit egyes magyar nemek már 1505-től szerettek volna a trónon tudni. A Jagellók idején erdélyi vajda és részt vett a különböző pártharcokban, amelyet saját hasznára akart fordítani, hogy királlyá választásához egyengesse útját. A fiatal II. Lajos uralkodása idején a nemesség már nagyrészt Szapolyait támogatta. 1526-ban I. Szulejmán közeledésének hírére

IOHANNES de Szapolyai, 37 REX HVNGAR
27. ábra: Szapolyai királlyá koronázása

ta az országrészét.

elindult csapataival Mohács felé, de a csatatérre nem érkezett meg, 10-15.000 fős serege Szegednél maradt. Miután II. Lajos meghalt, Szapolyai országgyűlést hívott össze. A nemesek hamarosan királlyá választották, akárcsak Ferdinándot.

1526 decemberétől az országnak két törvényes királya volt: I. (Szapolyai) János és I. (Habsburg) Ferdinánd.

Ettől kezdve folyamatosan harcolt Ferdinánd királlyal Magyarorszáért, és hol a törököktől, hol Európától, hol mindkettőtől segítséget kért, de nem sikerült megszereznie az országot. Bár szerződést kötött Ferdinánddal, hogy halála esetén az országrésze Ferdinándhoz kerül, de két héttel a halála előtt fia született, és ráhagyta

I. Szulejmán

I. Szulejmán, a Nagy vagy a Törvényhozó hosszú ideig, 42 évig volt a törökök szultánja, és végül nem messze Pécsről, Szigetváron halt meg (természetes halállal, mert már igencsak öreg volt, 72 éves!).

Szulejmánt mindig is a Nyugat érdekelte, legtöbbször ebbe az irányba vezetett hadjáratot. Háborúba keveredett V. Károlyval és I. Ferdinánddal, a Habsburg-fivérekkel, de szövetségesének tudhatta I. Ferenc francia királyt. („Az ellenségem ellensége a barátom.” elvet követte)

Már 1521-ben Magyarország ellen indult és ebben az évben bevette a középkori magyarországi végvári rendszer kulcsának számító Nándorfehérvárt. Néhány évig más dolga akadt, legközelebb 1526-ban jött Magyarországra, és a mohácsi csatamezőn döntő vereséget mért az ifjú II. Lajos királyra, aki meg is halt a csata után (belefulladt a Csele patakba).

Ettől kezdve igényt tartott a magyar területekre, mert régi török szokás szerint, ahová egyszer a szultán lova lába ért, az az övé. Kapóra jött neki I. Ferdinánd és I. (Szapolyai) János torzszalkodása, mert így mindketten gyakran fordultak hozzá döntőbíróként, ő pedig úgy alakította a dolgokat, hogy neki jó legyen.

Megpróbálta bevenni Bécset, első alkalommal a város ellenállt, második alkalommal viszont csak Kőszegig jutottak a török seregek, ahol Jurisics Miklós megállította őket. Ezután hosszabb ideig keleten háborúzott. 1541-ben jött ismét Magyarországra, akkor egyetlen kardcsapás nélkül, csellel elfoglalta Budát, a fővárost, majd néhány évvel később sok más magyar várat is. 1547-ben ugyan öt évre békét kötött Ferdinánd királlyal, de annak serege belépett Erdély területére, amely Szulejmán oltalma alatt állt, így 1552-ben ismét szemé-

28. ábra: I. Szulejmán szultán

lyesen vezetett hadjáratot Magyarország ellen. Eger ostroma azonban nem sikerült neki. Az utolsó hadjáratát 1566-ban vezette Szigetvár ellen, itt is halt meg.

Szómagyarázat

aga: török tisztviselő rangja, kisebb katonai egység parancsnoka

ájá: Koránvers

akcse: kisméretű török ezüstpénz

ázán: a müezzín imára hívó szava

bedesztán: piac

bég: török tisztviselő rangja, pl. a szandzsák élén állt (akkor szandzsákbégnek nevezték)

beglerbég: „a bégek bégje”, a török tartomány, a vilajet élén állt, annak polgári és katonai igazgatásáért felelt

bezsztán: piac

cselebi: írni-olvasni tudó, tanult embernek járó cím

defterdár: a pénzügyekért felelős török tisztségviselő

dervis: a muszlim miszticizmus képviselője (arabul *fákír*nak hívták)

devsirme: gyermekadó-rendszer, a török hadsereg központi egységeinek és a központi közigazgatás emberanyagát így nyerték

díván: eleinte a szultán, később a nagyvezír által működtetett birodalmi tanács

dzsumá námázi: a pénteki ima

efendi: általában a tanult emberek, konkrétan a török állami hivatalnokok és vallási tisztviselők megtisztelő megszólítása

hadísz: a mohamedi hagyományok

hadzsi: annak a muszlimnak járó cím, aki megtette a mekkai zarándoklatot

halal: megengedett (étel)

hán: a medreszékhez kapcsolódó „kollégium”, karavánszeráj

hanafita: a szunnita jogi iskolák egyike, az oszmánok ehhez tartoztak

harádzs: adónem

haram: tiltott

hárem: a nők lakosztálya a muszlimoknál (a *haram* szóból származik)

hátib: a hutbét elmondó vallástudós

hutbe: a tulajdonságok szónoklata

imám: muszlim előimádkozó

janicsár: a török hadsereg központi seregének vagy várainak központi kincstárból fizetett gyalogos katonája

kádi: bíró, a török közigazgatás fontos hivatalnoka

kalem: toll

kapali csársi: az isztambuli fedett piac, más néven a nagy bazár

kibla: a mecsetek azon fala, amelyen a mihráb elhelyezkedik, ez van Mekka felé tájolva

mahalle: városrész, városnegyed

makszúra: a mecsetekben és dzsámikban az előkelőknek fenntartott imádkozó hely

martalóc: főleg keresztényekből szervezett lovassági csapatnem

medresze: Korániskola

mekruh: undorító dolog, amelyet kerülni kell

mihráb: a mecsetekben és a dzsámikban lévő imafülke, amely Mekka irányát jelölte

minaret: a dzsámik és mecsetek mellé épített karcsú torony, amelynek erkélyéről a müezzín imára hívta a hívőket

minbár: a dzsámik szószéke

muhteszib: piacfelügyelő

murakaa: kalligráfiai album

müezzín: a minaret erkélyéről naponta ötször imára szólítja a hívőket

nagyvezír: az Oszmán Birodalom legmagasabb rangú képviselője a szultán után (maga a rang már az oszmánok előtt időkből is létezett)

padisah: a török szultán megnevezése

pasa: a legmagasabb török tisztviselői rang

sahn: mecsetudvar

saría: iszlám vallásjog

száhur: a Ramadánkor fogyasztott reggeli

szandzsák: eredetileg azt jelentette, hogy zászló, később a közigazgatási területet jelölték vele

szandzsákbég: a szandzsák vezetője

szeráj: a török szultán vagy más előkelőség palotája, az isztambuli vagy konstantinápolyi szeráj elnevezés megfelelt a bécsi udvar elnevezésnek

szpáhi: könnyűlovas tartományi vagy a központi hadsereghez tartozó katona

szultán: a török császár megnevezése

szunnita: az iszlám két fő ága közül az egyik követője, a másik ága a *síta*

szúra: Koránfejezet

tárikát: út, a szúfizmus irányzatainak megnevezése

tímáros: tímár (katonai szolgálatért kapott javadalombirtok) haszonélvezője

vahabita: az Arab-félszigeten a 18. században kialakult szigorú iszlám irányzat

váiz: a mecset alacsonyabb rangú vallástudósa

vakuf: jótékony célú vagy kegyes vallási alapítvány

válide: az uralkodó szultán édesanyja

vajajet: a legnagyobb török közigazgatási egység, Magyarországon maximálisan hat volt belőle (budai [1541], temesvári [1552], egri [1596], kanizsai [1600], váradi [1660], érsekújvári [1663])

vudu: a muszlimok rituális mosakodása

Felhasznált irodalom (válogatás)

1. ÁGOSTON Gábor: *A régi Konstantinápoly*. In: *Rubicon* 9 (1998) 6. sz. 80–81.
2. ÁGOSTON Gábor: *Rabnők, ágyasok, szultánák*. In: *Rubicon* 3 (1992) 4. sz. 19–21.
3. AL-ARABI AD-DARQAWI: *Az emlékezés rózsakertje. A lélekvezetés szúfi tudománya*. Bp., Kairosz, 2005.
4. BRAUDEL, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I–III. Budapest, Akadémiai–Osiris, 1996.
5. EICKHOFF, Ekkehard: *Venedig, Wien und die Osmanen*. München, 1970.
6. FAROQHI, Suraiya: *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich*. München, C. H. Beck, 1995.
7. FEHÉRVÁRI Géza: *Az iszlám művészet története*. Budapest, Képzőművészeti, 1987. 231–243.
8. FODOR Pál: *Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír*. In: *Történelmi Szemle* 37 (1992) 1–2. sz. 17–34.
9. HAMMER, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches. Dritter Band: Vom Regierungsantritte Murad des Vierten bis zum Frieden von Carlowicz, 1623–1699*. Pest, Hartleben, 1835.
10. HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1995.
11. İNALCIK, Halil: *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600*. London, Phoenix, 1994.
12. *Islam. Kunst und Architektur*. Hrsg. HATTSTEIN, Markus–DELIUS, Peter. Köln, Könemann, 2000.
13. KÉRI Katalin: *Az írott szó csendes birodalma*. In: *Iskolakultúra* 1999/5. 29–41.
14. *Két tárgyalás Sztambulban. Hieronymus Łasky tárgyalása a török-nél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól*. Szerk. KŐSZEGHY Péter. A kötet összeállította Barta Gábor, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Barta Gábor és Fodor Pál, a dokumentumokat fordította Barta Gábor és Kun József. Budapest, Balassi, 1996. (*Régi Magyar Könyvtár, Források, 5.*)

15. LEWIS, Bernard: *Isztambul és az oszmán civilizáció*. Bp., Gondolat, 1981.
16. MANTRAN, Robert: *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962.
17. *Mohács emlékezete*. szerk. KATONA Tamás. Bp., Európa, 1987.
18. *Nagy Szulejmán szultán és kora*. Szerk. GERELYES Ibolya. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1994.
19. PÁLFFY Géza: *Rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén*. In: *Fons*, 4. (1997) 1. sz. 5–78.
20. PARVEV, Ivan: *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrad (1683–1739)*. New York, Columbia Univ. Press, 1995.
21. R. VÁRKONYI Ágnes: A török háború Béctől Budáig. In: *Magyarország története tíz kötetben*. Főszerk. PACH Zsigmond Pál, III/2. kötet. Budapest, Akadémiai, 1987. 1577–1636.
22. ROBINSON, Francis: *Az iszlám világ atlasza*. Bp., Helikon–Magyar Könyvklub, 1996.
23. SPIELMAN, John P.: *Leopold I. zur Macht nicht geboren*. Graz–Köln–Wien, Verlag Styria, 1981.
24. TAKÁTS Sándor: *Bajvívó magyarok. Képek a török világból*. Bp., Móra, 1979.
25. TÓTH Hajnalka: *Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban*. In: *Aetas* 17 (2002) 1. sz. 136–153.
26. TÖRÖK Pál: *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai, 1527–1547*. (Értekezések a Történettudomány Köréből XXIV/12.) Budapest, 1930.
27. YÉRASIMOS, Stéphane: *Konstantinopel. Istanbuls historisches Erbe*. Köln, Könemann, 2000.